

KERTÉSZ IMRE

VALAKI MÁS

MAGVETŐ

Kertész imre: Valaki Más

Kertész Imre
Valaki Más
A változás krónikája
(Részlet)

(Részlet)

Magvető

© Kertész Imre, 1997
Kertész imre
Valaki Más
Magvető Könyvkiadó és Kereskedelmi KFT.
ISBN: 978-963-14-2810-0

Készítette: eKönyv Magyarország Kft.

*„...mert hiszen magamat
festem.”*

MONTAIGNE

*„...s bár soha nem
léteztem, tünékenyen
és formátlanul bolyon-
gok egy olyan valakinek
az álmaiban, aki soha nem
volt képes megformálni.”*

PESSOA

*„»Én«: ez egy fikció,
amelynek legföljebb
a társszerzői lehetünk.”*

K. I.

„Én: ez valaki más.”

RIMBAUD

Ezerkilencszázkilencvenegy, ős a hideg Duna-parton, a közeli alkony a zöld alma fanyar színével öntötte le a pesti oldal nagyzó hazugságban megkopott palotáit.

Minden mélyen, mozdulatlanul alszik bennem. Úgy kavargatom érzéseimet, gondolataimat, akár egy autórakomány langyos kátrányt.

Miért érzem magam annyira elveszettnek? Nyilván, mert elveszett vagyok.

Minden hamis (általam, az én révemen: a létezésem hamisítja meg).

Ha az üresség (belső ürességem) bűnérzetet vált ki, ez talán az eredetre is enged következtetni. A Teremtést szorongás előzte meg; *a horror vacui etikai tényállás*.

Tegnap, egy nyilvános előadóteremben - a szerfelett ostobán „Hungarian-jewish coexistence”-nek elnevezett, szerfelett ostoba úgynevezett konferencián - egy idősebb úriember iparkodott egyenesen felém, az arca kásás és formátlan, a haja összefüggő foltokban ritkult, akár bizonyos plüss kanapék kiült helyei: egyetlen arcvonása sem volt ismerős. Megdöbbenésemre hirtelen megölel, majd bemutatkozik: harmincöt éve nem látott barát. Külföldön él. Hallott rólam, olvassa a könyveimet. Nem érti, mondja, az „átalakulásomat”. *Akkor* semmi különöset nem észlelt rajtam, semmi jelét sem adtam, úgymond, „magasabb képességeknek”. Egy kissé mentegetőztem e nem várt fejlemény miatt, de valójában felkavartak a szavai. Mindig hajlottam rá, most sem kevésbé, hogy „Jedermann”-nak tartsam magam, aki bizonyos tekintetben mindenesetre nem restellte az erőfeszítést, mindenekelőtt a tisztánlátás tekintetében. Melyek az én „magasabb képességeim”? Nem követtem ennek az országnak az egyetlen inspirációját: a lelki, a szellemi, majd a fizikai öngyilkosságra buzdító szirénhang szakadatlan csábítását, s ez bizonyos vitalitásra vall. Ám ezt a minimumot győzelemként értékelni nagyfokú óvatlanság lenne, mi több, az előrelátás teljes hiánya. Mi változott most a „változással”? Nincs többé kiszolgáltatottság? Megváltottak önmagamtól? Annyi tör-

tént csak, hogy visszaadták a *conditio minimát*, a személyes szabadságomat – csikorogva ugyan, de kinyílt a zárka ajtaja, ahol negyven éven át fogva tartottak, s meglehet, ennyi elég lesz ahhoz, hogy megzavarjon. A szabadságot nem lehet ugyanott megélni, ahol a rabságunkat éltük. El kellene menni valahová, nagyon messzire innen. Nem fogom megtenni.

Akkor hát magamnak kellene újjászületnem, átvedlenem – ugyan kivé, ugyan mivé?

Esik az eső. Egy férfi egy vendéglői asztalnál valamit magyaráz egy nőnek, valami megmagyarázhatatlant. Szeretne fölhagyni a boldogság szakadatlanul megfeneklő kísérelteivel. Megelégette az öröm hajszáját az ígéretek tévútjain, amelyek a semmibe vezetnek. Nem másik nő, dehogy, isten ments. A szabadság. A felszínre bukkanás az egymást követő viszonyok évek óta forgó, zavaros örvényéből. Megunta, hogy minden kapcsolatában a saját elégtelenségét ismerje fel. Egy kurta, intenzív, alkotói élet rémlik föl benne. Hűség, kötelességek mogorva teljesítése, a folyamatos depresszió tápláló tüze. Ez a tűz hideg, akár a jég, ám nagy elégtétel lobog benne. „*Was wussten sie, wer er war*” – senki sem tudja, hogy ő kicsoda, és azt kívánja, hogy hagyják egyedül e titkával. A nő arca, ahogyan hallgatja. Most fel kellene állnia, gőgös vállal, nehezen visszanyelt zokogással távoznia. Nem áll föl. Akkor hát a férfi ugrik fel, gyengéden, gyorsan megcsókolja még a nő szemét, majd kisiet a kávéházból. Nem, nem teszi. Int, fizet. Egyszerre emelkednek föl. Az esőverte üveg mögül látni, amint az utcára kilépnek. A férfi esernyőt nyit. Pár lépést tesznek így, egymás mellett, aztán a nő belekapaszkodik a férfi karjába, majd némi kölcsönös ügyetlenkedés után egymáshoz igazítják a lépteiket. Az ajtó felől könnyű léghuzat suhan át a termen, akár a hiábavalóság futó vihogása.

Esik az eső. Régi pártvezetők nyilatkoznak a televízióban. „Hittek” a pártban. „Hitték”, hogy „tévedések”, „hibák” történtek, de „hitték” például, hogy minderről „Sztálin nem tud”. Stb. De nem kell azt hinni, hogy e közhelyeket nem tévesztették össze valódi tartalmakkal, úgynevezett „hitüket” valódi gondolatokkal vagy érzésekkel. A levonható tanulság: ezek az emberek a rossz nyelvhasználatra tették fel az életüket. Hanem, s ez már súlyosabb, ezt a rossz nyelvhasználatot érvényes konszenzussá avatták. És a távozásukkal maguk mögött hagyták a rossz nyelvhasználat rokkantjait, akik most sürgős erkölcsi elsősegélyre szorulnak, mintha a rossz nyelvhasználat értéküket vesztett szavai, akár a szétfeszülő papírrongyok, hirtelen feltárnák erkölcsi sérüléseiket. Erkölcsi protézisek csattognak, erkölcsi mankók koppannak, erkölcsi tolószékek gurulnak, amerre csak nézek. Nem arról van szó, hogy elfelejtsenek egy korszakot, mint valami rémálmot: hiszen e rémálom ők voltak, *önmagukat* kellene elfelejteniük, ha élni akarnak. S valójában senki sem vizsgálta még, hogy hosszú halál után lehetséges-e, vonzó-e újra élni. Ki támadt fel valaha is – de nem ám, hogy a csodát hirdesse, hanem pusztán, hogy tovább éljen-éldegéljen, lényegében *ugyanazért*, mint eddig (semmiért), s észre sem véve a feltámadás élményét? Elgondolható-e Lázár, Chaplin szerepében?

Tragédiák nyirkos, sorvasztó szele süvölt. Meg-megnyílik a föld, le-leszakad az ég. Az emberek hirtelen megváltoznak, összeesnek, megöregszenek. Arcukról a pokol lehelete lefújja a színt. Szürke és fehér alakok, hullák közlekednek az utcákon. Az apokalipszis metamorfózisai. A Vérmezőn, elsétálva a zsidócsillagokkal telemázolt Kun Béla szobor mellett, egyszerre megértettem, hogy amit fiatal koromban gyávaságnak, butaságnak, vakságnak és – tulajdonképpen – az öngyilkosság szinte felfoghatatlanul tragikomikus módjának láttam, az valójában a te-

hetetlenségnek a méltóság a átcsapó neme. Van valami méltóság abban, hogy az ember végül teljesíti a gyilkos parancsot, s bizonyos higgadtsággal tűri, hogy megjelöljék és lemészárolják. A kényelemben – az áldozati kényelemben – van valami nagyszabású. Ami engem illet: ma már sejtem, hogy ki fogok tartani a helyemen, legfőljebb az undorom fokozódik majd. A hosszú élet mind több meglepetést tartogat számunkra – meglepetéseket, amelyekkel magunkról szolgálunk önmagunknak.

„Létünket olyan *messzemenően* kell vállalnunk, amennyire csak lehet”: Rilke. Kafka: „Sokat kell egyedül lennem. Egész teljesítményem csupán az egyedüllét eredménye.” Nietzsche: „A distancia pátosza...”

Mi a helyes élet? Örök titok (az én számomra).

Tegnap este az ágyban hosszan, meg-megújuló erőfeszítéssel próbáltam elképzelni a nemléteemet. A szubjektív semmit. Szinte érzékelttem, amint kicsusszanok a testemből – de itt véget ért a kaland. Ahogy elhagyom a tokot, eltűnik a tartalom is; minden abbamarad. Életre-halálra össze vagyok kötve a testemmel, ez a közhely némelykor szinte nem elhihető. Hiba lenne azt képzelnem, hogy az életem az enyém. De még nagyobb hiba lenne elhanyagolni, hagyni, hogy a pocsékba vesszen, elkallódjon. Ezt az életet rám bízta – nem kértem, ki bízta rám, mivel tudom a választ, s így azt is, hogy hamis a kérdésfeltevés; egyedül a saját és elvitathatatlan felelősség-*érzékelésemre* hagyatkozhatom (mint egyetlen *érzéketes* tapasztalatra). Életemmel kölcsönösségi viszonyban állok. E viszony neve: kiszolgáltatottság. – Eddig rendben is volna. De ennek a hasadt életnek melyik darabkája mondja magáról, hogy „én”?

„Én”: ez egy fikció, amelynek legfőljebb a társszerzői lehetünk. „Én: ez valaki más.” (Rimbaud.)

„1951. IV 9. »Tudod, vagy, csak hiszed, hogy L. W.-nek hívnak?« Értelmes kérdés ez?” (Wittgenstein: *A bizonyosságról.*)

Mit csinálhattam vajon 1951. április 9-én? Negyvenegy és fél évvel ezelőtt? Azt hiszem, a MÁVAG nevezetű vas-és gépgyárban dolgoztam, mint kirúgott entellektüel. Tudtam-e, vagy csak hittem, hogy K. I.-nek hívnak?

Se nem tudtam, se nem hittem. Egyszerűen csak engedelmeskedtem, ha ezt a nevet szólították.

Mindig is gyűlöltem a nevemet. Már kora gyerekkoromban túl sok gyalázat tapadt hozzám.

Ha pontos akarnék lenni: azt hiszem, féltem a neventől. Egy kissé most is tartok tőle.

Olykor szinte ki kell rángatnom magam anonimitásom békés rejtekéből, ha a K. I. nevet kimondani hallom vagy leírva látom - azonosulni azonban sosem fogok vele.

(Tolsztoj állítólag már kamasz korában is valósággal megmámorosodott a saját nevétől, akár egy kölyökkutya.)

Úgy érkeztem Bécsbe, mintha az életem elől menekülnék. És úgy fordítom Wittgensteint („*Vermischte Bemerkungen*”), mintha a feladataim elől menekülnék.

1992 enyhe tele. Séták a korai alkonyatban. A Belvedere parkja. A Karlskirche környéke, a *nevével* valami ezüstös csilingelést társító Argentinierstrasse. A jól formált paloták, egy kapualjban megbúvó rejtelmes üzlet, ahol indonéz ékszereket, görbe kardokat, egzotikus dísz tárgyakat árúsítanak. Napszállat előtt (ilyen archaikus szavak jutnak itt valahogyan az eszembe, mint például „vecsernye”), vecsernye idején tehát (vajon mikor van vecsernye ideje?) még benézek a Schaumburg kastély kertjébe, ahová az ablakom nyílik. A fanyar illatú levegő, a ritka járókelők, az este derengő színei, a magány, a könnyű füstszag - minden, minden, akár gyerekkorom hosszú, bánatos álomdelutánjai.

Hol az a város, amelyet e bécsi este csöndje, ódonága, mint valami metafora, bennem... mondhatni: felidéz?

Azt hiszem, mindig is így szerettem volna élni: egy bérelt, kellemes lakásban (ami nem az enyém), barátságos bútorok közt (melyek nem az enyéme), hazátlanul, függetlenül, téve, amit tennem adatik (jelenleg épp a Wittgenstein-fordítás), alapvető kenyérgondok nélkül, egy idegen helyen, ahol meghitt, bár talán sosem létezett dolgok emlékei kísértenek...

Wittgenstein. Bécsben nyomára sem bukkanok. Benne - Wittgensteinben - viszont mindenütt Bécsre bukkanok. A perverzitásig fokozott szabatoság; a zsidó öngyűlölet (voltaképp a legnemesebb, a legmagasabb színvonalon tanulmányozható itt az antiszemitizmus kialakulása és működése); általában, az önértékelés bizonytalansága mint az apai és állami csizmatalp végzetes következménye, amely a pusztulásba taszítottság bizonyos pontján váratlanul termékennyé és termővé válik - a gondolkodás mint a felülkerekedés kísérlete, a gondolkodás mint bosszú, mint a menekülő még egyszer hátravillanó szeme, telve megvetéssel és luciditással.

Hogy Mahler - mondja - rossz zeneszerző. Miközben ezt a hülyeséget fordítom, felrakom a Hatodik Szimfónia kazettáját. Th. Bernhard egy interjújában azt mondja, hogy - ellentétben unokaöccsével, Paullal - Ludwig Wittgenstein botfűlű („unmusikalisch”) volt. De nemcsak erről van szó. „Egy dolog eszméket vetni, más dolog learatni őket” - fordítom a *Vermischte Bemerkungen*ből:nos, Wittgenstein nem volt hajlandó learatni Mahler eszméit, meggyőződésem szerint azért nem, mert Mahler zsidó volt. Ilyen könnyű félreértetni egy művet. Vagy: ilyen törékenyek a művek? Nem, ennél még sokkal törékenyebbek. Minden értés félreértés. Mondhatjuk-e akkor, hogy a félreértés tartja életben a műveket? Nem, ezt azért aligha mondhatjuk.

Az első határozott emléket hagyó, plasztikus álmom Bécsben. Rossz, önleértékelő, szorongó. Vélhető összefüggések a tegnapi esti olvasmányommal („Der antisemitische

Retter" a „Transit" c. folyóiratban), továbbá Wittgensteinnek a saját zsidóságához fűződő szerencsétlen viszonyával. Egy jellegzetes félrefordításom, amin ma reggel kaptam magam rajta: Ellentmondás várható el – írtam én –, olyan ellentmondás, hogy valaki megőrzi magában a teste iránti régi esztétikai érzést, és *egyúttal* örömmel köszönti a daganatot (W. ugyanis daganatként aposztrofálja a zsidóságát). A helyes szöveg természetesen így szól: „Ellentmondás valakitől egyszerre elvárni, hogy megőrizze magában a teste iránti régi esztétikai érzést, és *egyúttal* örömmel köszöntse a daganatot.” Félrefordításom nyilvánvaló freudi elszólás, tanúsítja, hogy valójában mit várnék el tőle...

De mit várok el önmagamtól? És hogyan kezeljem az álmomat, amely csakis a daganat oldaláról szemléli a dolgot?

S alig heverem ki az éjszakát, ma reggel – mint egyébként naponta – megint a Prinz Eugenstrasse egyik házfalán díszelgő Moritz Schlick-emléktábla mellett megyek el. Inkább bérpalota, mintsem ház. Az emléktábla már az első napon megtorpantott, a Wittgenstein-összefüggések miatt. Meg furcsa is e Budapesten fogalommal légiessült nevekkel szembetalálkozni. Moritz Schlicket egy diákja, aki nem szerette a zsidókat (s talán rossz tanuló is volt), egyszerűen agyonlőtte az egyetem aulájában. Minthogy ez akkor (1936-ban) még Ausztriában sem egészen felelt meg az illemszabályoknak, a diákot tíz évre elítélték; csak két esztendő múlva, az Anschluss alkalmából helyezték gyorsan (s talán sűrű bocsánatkérések közepette) szabadlábra. A tárgyaláson a diák Schlick „gonosz és kártékony” filozófiáját hozta fel tettének indokául (vagyis a nyelvkritikát és a logikai pozitivizmust, minthogy ezek [a fenomenológiával együtt] szerfelett zsidó-gyanús dolgok – s lássuk be, joggal: hiszen kinek az *érdeke* a metafizikai halandzsa leleplezése, amelyre azután az ideológiai blabla felhúzza a maga ferdetornyát?). – Fogalmam sincs, miért szomorítom magam ezzel a históriával minden áldott reggel. Schlick szép helyen lakott Bécsben, ablakai a Belvede-

re rózsakertjére tekintettek. A ház mellett mostanában pincekocsmá nyílt, idegen, recsegő beszédű férfiak járnak ki-be, a büszke palota faltövénel gyanús, nyirkos foltok díszelnek, tegnap reggel hányadékról kellett gyorsan elfordítanom a szemem. 1989 óta, – három éve –, amikor utoljára (s először) Bécsben laktam, a város határozottan romlott. De miért sajnálkozom ezen, mint valami bécsi kispolgár? Nyilvánvalóan identitás-zavarokkal küszködöm; kivel vagyok szolidáris? A döntés pillanatában a bécsi rendcsinálók engem kétségkívül a recsegő beszédűek csoportjába löknének, akiket pedig nem szeretek, mert összehányják a nyugati kultúráját. Mármost az csupán a kérdés: létezik-e még egyáltalában a nyugati kultúra? Egyedül Moritz Schlickkel érdemes szolidárisnak lennem, aki gondolkodott, s ezért agyonlőtték, ami végső soron mégiscsak filozófushoz illő sors.

Wittgenstein: „A zenei érzék az ember életmegnyilvánulása”.

Nem tudom, miért, de egy állandóan visszajáró kép üldöz, egy kamarazenekar női csellistájáé, Budapestről még, aki egy-egy hangsúlyos vonóhúzásnál olyan kíméletlen, dúlt mozdulattal lökte rézsút a fejét, úgy hajította oda ezt a fejet a bal vállára, akár egy nem is őhöz tartozó tárgyat. Mint ha csak minden hangjegy, minden egyes vonóhúzás akkora áldozatot követelne tőle, a test olyanféle eksztázisát, amely viszont éppen testileg kivihetetlen, és ezért a nézőt a szakadatlan beteljesületlenség fájdalmas képével gyötri; mindehhez pedig klasszikus, ha lehet ilyet mondani: teljesen racionális zene szólt, ha jól emlékszem, Bach.

A sok dámaszerű, finom és elesett öregasszony Bécsben. Nyújtom a kezem, segítek leszállni a villamosról, lelépni a járdáról. Némelyikük megköszöni, mások gyanakodó pillantással méregetnek; sosem oly gyanakvóval azonban, mint én önmagamat.

A feltűnően kínos kérdés, amivel Wittgenstein szakadatlanul nyaggatja magát: hogy vajon „értékes-e”, amit létrehoz, vagy sem. Olyan ez, mintha a kagyló a gyöngy piaci árfolyamát mérlegelné, miközben a tenger mélyén magából kiizzadja: be kell látni, hogy ennek a kérdésnek a természetgyökeresen különbözik a kagylótermészettől...

A tehetség és a zsenialitás közt fennálló – s olykor áthidalhatatlan – szakadék.

„Aki nem hazudik, az már épp eléggé eredeti” – fordítottam ma délután.

Ki lepődik meg azon, hogy az emberek – látszólag – olyan könnyen váltogatják az eszméiket (vagy, ahogyan mondani szeretik, a „meggyőződésüket”)? Minden „meggyőződés” egy-egy embertípus álcája, s akármilyen meggyőződéssel álcázza magát, mindig ugyanaz marad, mindig ugyanazt teszi.

Való igaz, amire Wittgenstein rávezet: hogy a vallási hitnek főként és elsősorban csak a kiindulási pontja igaz, tudniillik, hogy az ember helyzete reménytelen. Kérdem: lehet-e a reménytelenségben is *hinni*? Mert nekem ez a hit elég; és nem vagyok reménytelen.

Ezek a soha vissza nem térő, megismételhetetlen bécsi reggelek e hideg tavaszon; eléggé kiélvezem-e őket, nem vagyok-e túl ostoba ahhoz, hogy boldog legyek?

Az exponáló memória pillanatfelvételei: a Stephansplatzon, bundában, föltűnően magas sarkú cipőben, nevető arccal egy nő szalad a barátja felé az egyenetlen, hófoltos kövezeten.

Fagyoskodón összebújó pár az éjszakai Schwarzenberg Platzon, a „D” jelzésű villamosra várva.

A gyertyafényes asztal a meleg, illatos étteremben. A fontoskodó főpincér, aki tudni kívánja, ki vezényelte a Bécsi Szimfonikusokat a Musikvereinsaalban, s a karmestert, bennfentes bécsi rossznyelvűséggel, leszólja.

A hazaút a sötét Goldeggassén, egy kicsit támolyogva.

A reggeli harsány napfény a Graf Starhemberg utcai étkezőkonyhában. Az élet könnyű valóságatlansága, e laza televény, amelyen az emlékek, akár lángoló pipacsok, később kivirulnak.

A pályaudvarok szelíd melankóliája, alkonyi búcsúzások idején. Még egy esti fénykép a gyorsvonaton: az ülés sötétvörös huzatának támaszkodó női profil.

Másnap: bécsi vasárnap. Délelőtt Wittgenstein; délben séta, ki, Hietzingbe. A hietzingi temető, az ápolt kert, a gondozott sírok (majd' hozzátettem: a jóltáplált halottak). Mindjárt a bejáratnál szemközt Dollfuss monumentális síremléke. Dollfuss, úgy tudom, parányi emberke volt. Volt egyszer a Rózsadombon, a finom és exkluzív Szemlőhegy utcában egy nyári óvoda. Valaki – egy fehér köpenyes nő – éppen a hajamat mosta egy nagy lavór fölött, a kertben. Egy nevet kiáltottak (az utcán? a kertben?), ezt: Dollfuss!! Lelőtték. A kéz abbahagyta a fejem dörzsölését, a szemem, a szám megtelt csípős szappanlével. Ezeket a szavakat halottam: „Elvázott. Hörgött.” Az utóbbi szóra kiváltképp emlékszem, mert nem pontosan tudtam, hogy mit jelent. Sűrű, vörös folyadékot képzeltem el – egy felnőtt ember vérét, tehát korántsem azt a vidám, piros, sós ízű, diadalmas elixírt, ami belőlem bugyogott, ha megvágtam magam vagy ha elestem és „felütöttem” a térdem stb. –, valami baljós, ragacsos anyagot, amiben hasztalan próbál forogni a nyelv: ez volt számomra a „Dollfuss” szó, és, tulajdonképpen, még ma is a „hörgés” e különös képzetével és a szappanlé ízével jelenik meg az emlékeim közt. – De hová lett a Szemlőhegy utca? Egy bizonyos Szemlőhegy utcán ugyan járkálok néha, de ez még csak nem is emlékeztet a *Szemlőhegy utcára*, ahol a fura vasrácsok körülkerítette vén platánok óriáskívó módján tekergő, foltos gyökerei közt olykor gö-

rögteknőcre bukkantam s kivittem az utca végén nyíló rétre, hogy ott, nagy fontoskodva letegyem a fűbe; itt, ezen a magaslati réten volt a világ utolsó, védhető csücske, innen már a világ végén túlra láttam, s ez a túlán valami csábító, kék sejtelem volt, amelybe gyerekszemem beleveszett, belekábult, s amelynek ama pontján, ahol a kanyargó víztükör és a fénylő égálja között már teljesen elmosódott a határvonal, borzongó ámulattal fedeztem fel néha egy fehér hajó álmotestét...

Wittgenstein-gyakorlat: Ha azt mondom, hogy a víz hideg, mindenki mindjárt elmagyarázza, azért hideg, mert tél van, mert a barlang mélye hűvösebb, mint a... stb.; de ha azt mondom, hogy vizes vagyok és fázom, akkor törölközőt adnak – vagy nem adnak: mindenesetre – hogy úgy mondjam – döntésre viszem a kérdést. (Az antiszemitizmusra, a róla való fecsegésre gondolok.)

A világot nem érteni, *csupán* mert érthetetlen: dilettancia. A világot azért nem értjük, mert nem ez a dolgunk e földön.

A túl sok gondolkodás vagy szerencsétlenné tesz, vagy misztikussá. Wittgenstein végül is misztikus volt, akárcsak Kafka. Csakhogy ő más anyaggal dolgozott: a logikával. Világokat kellett lerombolnia, míg a romok alól, mint felcsillanó drágakő, hirtelen kivillant a hite. Elképzelem őt e pillanatban, kezében a kinccsel: nézi, nézi, és nem talál nevet rá. De annyit tud, hogy csoda történt, s hogy meg van mentve.

Írónak mégiscsak attól kell leginkább tartania, hogy, a mondandója fogytán, egyszerre csak szellemes lesz.

Ragyogó március. Délelőtt. Kemény színek, az ég vakító fénye. A Prückel-café függönyén áttörő napsütés; a kávéház csöndje; a diszkrétén megzörrenő újságok a lapozgató kezekben; az emberek lassú, ritka mozdulatai, biztonságuk, nyugalmuk; a függönyön túl, a Ringen a szinte némán suhanó forgalom; a szolgálatkész, bár sosem to-

lakodóan szolgálatkész pincérek; asztalomnál, velem szemben, porcelán tekintetű, tiszta arcú, rokonszenves férfi: irodalmár; okos, szellemes, szórakoztató; és a borzalmak, az apokaliptikus jelenségek, amelyekről beszélünk, s amelyek a kávéház szelíd csendjében robajló vízióvá növekednek bennünk. Egyetértünk, hogy valami rémületes fejlemény veti előre árnyékát. Az iszonyat előjelei mutatkoznak mindenben, mindenfelé. A racionális nyelv még csak meg sem közelíti ezeket a tüneteket. A régi nyelvet kell elővenni, a Bibliáét, amely tud a Sátánról és ismeri a világvégét. Így hazudozunk, álnokul, kényelmesen, miközben figyelmem peremén boldog táncot lejt a szikrázó ég, a közeli tavasz és a szabadságom édes érzése.

Majd (délután): szerzőjogi problémák Wittgensteinnel (a kiadó, amelynek a fordítást készítem, elmulasztotta megszerezni a Wittgenstein-jogokat; amelyik viszont megszerezte, közben másvalakit bízott meg a fordítással).

Egyszerre kérdésessé vált bécsi tartózkodásom alapja és ürügye. Lehet, hogy idő előtt haza kell mennem, s meglep a szinte fizikai fájdalmat okozó rémület, amely erre a gondolatra elfog; mint valami vízió, eszembe jut a festmény, a tékozló fiú, a csupasz lábszár, a batyu, a girhes eb meg a roskadt viskó, röviden: az elhagyott otthon.

Ne felejtsd álmodat, amely újjá szült.

Ne felejtsd a szülőket.

Ne felejtsd, hogy mély álmodban elfogadtad a tőlük nyert életet.

Ne felejtsd az ígéretet, amelyet ez az élet magában foglal.

Ne felejtsd, hogy ez az ígéret föltételeket szab; sőt, hogy ennek az ígéretnek a beváltását egyedül a föltételei teljesítésében kell keresned.

Csak nem kívánsz még ráadást is?

Kánikula Budapesten. Tegnap este a villamoson a kutya, egy zsemlyeszínű tacsókó. Csüggedten kuporgott az ülés alatt, a gazdája lábánál. Mélységes bánat ülte fekete szemé lassan-lassan lecsukódott. Ősz pofáján két könnycsepp csordult végig. Az ajtó csapódása megrémítette, nehézkesen feltápáskodott, de rászóltak: üljön le, s a farát is lenyomták. Hunyorogva, egykedvűen engedelmeskedett. A létezés teljes hiábavalósága ült minden vonásán, és egyúttal valamiféle elvarázsoltság kényszerű türelme – mintha valami más dolga lett volna, valahol máshol, valamilyen más alakban, más térben és más időben; s mintha beletörődne ugyan, de csak a végső megtöretése árán, e rettentő tévedésbe...

Néha fölmerül bennem a (megválaszolhatatlan) kérdés: kicsoda, micsoda vagyok én, és mi az én különös történetem? Tegnap J., most egy új kiadó embere, elmondta, hogyan részesültem négy éve, 1988-ban, az úgynevezett Artisjus-ösztöndíjban. Ő is tagja volt a díjat odaítélő zsűrinek. Akkor már mindnyájan szimatolták a változások előszelét a késő-kádárizmus fülledt tornaterem-búzában. Unottan turkáltak az ösztöndíjak örökös jelöltjeinek állandó névsorában, amikor valaki – J. azt állítja, már nem emlékszik, hogy ki – egyszerre csak „bedobta” az én nevemet. Csend támadt, egymás arcáról igyekeztek leolvasni, hogy lehetséges-e így dacolniuk a... mivel is? Hát igen: két regényemen, a *Sorstalanságon* meg az épp abban az évben megjelent *A kudarcónkívil* végül is semmi sem terhelte a bűnlajstromom. Talán még a szigligeti besúgók jelentései ártalmatlan rendszer-undoromról. De plátói okádkhatnék volt ez csupán, úgynevezett ellenzéki mozgalmakban soha részt nem vettem, mozgalom-undorom rendszer-undorommal vetekedett. Úgy éltem, mint egy kutya, magányos téveszmémhez láncolva, olykor legfölbjebb megugatva a holdat. Azt hittem, senki sem olvassa, amit írok, senki sem tud rólam. De igenis, pontosan tudtak mindent,

és a kafei jegyzők számon tartották a sorsomat. Mint egyik regényfigurám mondja: „Minek elintézni? Felfordul majd magától is” – igen, így gondolkodhattak rólam. Annyira természetes volt a személyem, a létmódom és az ebből sarjadt mű elfogadhatatlansága, hogy ez hallgatag közmegegyezésként működött, anélkül hogy ítéletet kellett volna hozni rólam. Figyelem magam, mialatt J.-t hallgatom, és undorodom attól, ami bennem végbemegy. Nem kell ezeket az érzéseket elemezni, a negatív elégtétel mámora minden keserű gyönyört egyesít. Diktatúrák javíthatatlan gyermeke vagyok, a megbélyegzettség az én különösségem. Ez a leginkább megmagyarázhatatlan, egyszerismind azonban a legvalóságosabb élményem is itt e földön, az emberek közt. Egyetlen pillanatig sem gondolom, hogy ártatlan vagyok benne. Korai, elmondhatom, gyerekkori élményem ez már. Négyszemközt szerettek, a nyilvánosság előtt elárultak, s ha szemlét tartottak a feláldozható bábuk fölött, mindenki sietve elhatárolta magát tőlem. Ezt a kettős érzést nyilvánvalóan én gerjesztettem, s meglehet, eredetileg tényleg volt bennem valamiféle ártatlanság – mondjuk, inkább naivitás –, amely az általános használatbavétel nagy emberpiacán a szerepemet kijelölte. A méreg, melyet ez az alantas helyzet termel, meg is gyilkolhatott volna, de lelki háztartásom rejtelmes vegykonyhája valami módon az életem legerősebb fűszerét keverte belőle. Megbélyegzettségem a betegségem, de egyúttal a vitalitásom ösztökéje, a doppingszere is, innen merítem inspirációm, amikor létezésemből eszeveszett sikollyal, mint aki rohamot kapott, váratlanul átcsapok a kifejezésbe. A megbélyegzettség a nyomorúságom és a tókéim, s most már attól kell tartani, hogy aligha nélkülözhetem, bár viselnem is egyre nehezebb. Kérdés, hogy alkalmas vagyok-e még egyáltalán a normális emberi életre. S gyanítom, hogy világos, egyértelmű választ e kérdésre sohasem kaphatok, legalábbis addig, amíg itt élek, ahol élek, és ahol a megbélyegzettségem örökkévaló, mert hiszen valószínűleg a természetemmé is lett már.

Forró szobámban Márait olvasok: „*Ami a Naplóból kimaradt*”. Érdekes könyv, telve a háborút közvetlenül követő idők zavaros ressentiment-jával (ami a *Naplójából* valóban kimaradt). A zsidóknak azt ajánlja, hogy legyenek keresztényekké. A javaslat már csak azért sem megfogadható, mert – ahogy e keresztény világban körülnézek – a keresztények közt is szerfelett kevés a keresztény.

Estve: türelmetlen tettvágy, mondatok szárnyaló jelentkezése, dühödt boldogságérzet. Gyakran megdagad a lábam. Gyakran fog el szédülés. Szeretem leépülés felé tartó végzetemet.

Tegnap láttam kóbor lovagjait a kornak. Éjszaka volt, Z.-ék autójában ültem Albinával, Miskolcra érkeztünk haza. Az Árpád híd pesti hídfőjénél, mozdulatlan porfellegek közt, melyek ködként derengtek a lidércfényű utcalámpák kékes világában, a füledt, sivatagi utcán, akár valami kő és betondágványban, egy forgalmi lámpánál elakadtunk. Ekkor tűnt fel a horda, az aluljárókból kibukkanó nibelungok, nyolc-tíz nehézkes, fura mozgású alak, kommandós színű nadrágokban, kopaszra nyírt fejjel, egyikük kezében hosszú fahusáng (talán a nevezetes base ball-ütő). Némán, libasorban poroszkáltak a túlvilági, ködös fényben, szomorú, vérszomjas csoport, vöröslő szemekkel, ki tudja, miféle kipárolgások közepette, emberhúsra vadásztak. Terepszínű nadrágjaikban, akár a foltos hiénák, lomha, de kitarító gyűlölettel keresték, kit vehetnek üldözőbe, s tán nem is éhségükben, inkább csak unalmukban, szokásból, a másik élet iránti természetadta gyűlöletből. Bevallom: jeges félelemmel kívántam, hogy zöldre váltsa a lámpa, mielőtt e razziázó csürhe bepillantana az autóra s felismerné rajtam a végzetes, az eltüntethetetlen jelet. Ezek az emberi lények a pokol végső látomását testesítették meg, a „puszta országot”, ahol már nem beszélnek, csak gyilkolnak, a hullákat kifosztják s az útszélen hagyják. Mintha a póre természet törvény jelent volna meg, de már a születés, a teremtés híján lévő természet törvény, s arra kellett gondol-

nom, hogy valami rettentő hiba csúszott a számításba, bár aligha tudnám megmondani, micsoda. A halál? Vagy csak a haláltól való félelem?

Ahogy nézem, ahogy megélem ennek az országnak az ijesztő leépülését, öngyilkos paranoiába fordulását. Ahogy naponta elidegenítenek tőle a gyűlölködés országos bajnokai s a saját emlékeim. Ahogy növekszik az iránta táplált közönyöm. Ahogy lassan megpróbálok elszakadni tőle. A nyelv – igen, az egyetlen, ami köt. Milyen különös. Ez az idegen nyelv, az anyanyelvem. Anyanyelvem, amelyen megértem gyilkosaimat. Mostanában sűrűn mondják, hogy „megváltoztam”. Előnyömről? Hátrányomra? Úgy veszem észre, inkább az előnyömről, ám mintha ezt rossz néven vennék tőlem. V. a napokban a szememre hányta: „eltűnt a mélységem”, szerzőjogi kérdésekről és anyagi ügyekről beszélek. Hogyan? A rabstátusz és a diktatúra-infantilizmus adta volna az én „mélységemet”? Hogy negyven esztendeig a saját természetem és egyáltalán, a természet ellenére éltem? Hiszen nincs kizárva... Változásomat magam is észlelem, igaz, másképp. Határozottabban különülök el most a környezetemtől, kiemelkedni látszom belőle, holott csak mozdulatlanul kapaszkodom, nem süllyedek vele együtt a depresszió mélyvizeibe, mint eddig, s ez máris kihívásnak tűnik, sőt a szolidaritás hiányának, árulásnak. A horizonton valami bizonytalan esély alig ki vezető pislá gyertyácskája gyúlt ki számomra, s ezt máris temetői hírnek, romlásom kezdetének tekintik. Különös pillanat ez, különös megálló, mielőtt az utak szertefutnak, és ha nem restellem a fáradságot, fölszedegethetek és csokorba köthetek itt néhány misztikus összefüggést, akár tarka virágokat az útszélről. Mindenek előtt az időbeli egybeesés: a *Gályanapló* elkészülte és megjelenése ugyanakkor, amikor egy szűkebb életforma megváltozása (az enyém) összetalálkozik egy tágabb létforma-váltással (az országéval). Tudom, hogy ez a koincidencia nem üthet ki kedvezően az én számomra: miközben a nagy világműteremben lehull a lepel és feltárul a romvidék,

az egyik icipici zugban éppen tető alá kerül a romokból emelt (bárha talán esendő és korántsem tökéletes) épület; s az ilyen kreativitásra – jól tudom, érzem is – nincs mérséklés. Mennék tovább, de valami bizonytalanság remeg bennem, valami leküzdhetetlen nosztalgia. Hiszen én is félttem a magányomat, az olvasás, az önkínzás meghitt óráit, az elhagyatottságban lappangó erőforrást, ezt az egész régi hozzám nőtt, mintegy dacoló létformát, azt, ahogyan szakadatlanul a pusztító erőkkal szemben, mondhatni: magamat azokkal szembeszegezve éltem, mint nyílhegy az íjon... Nagy kaland volt ez, öröm, amit eltökélt örömtelenséggel éltem meg, és most úgy tekintek rá vissza, mint öregember az ifjúságára.

Október vége a Leverkusnt idéző Feldafingban – utána lapozok a *Doctor Faustus*ban, persze Leverkusn faluját nem Feldafingnak hívják, hanem Pfeifferingnek.

Mindegy.

Három hónapig most itt lakom a Starnbergi tó fölött. Elutazom és visszatérek, mint egy mesteri albérlő; későn jövök meg, sötétben, megtalálom az átvágó utakat, mint éjszakai állat a vadcsapást.

Futó benyomások Frankfurtból. A könyvvásár; vásári pecsét üttetett a vásárra vitt bőrömbre; felolvasásaim, melyekből én magam egyetlen szót sem értek, s közben mindig várom, hogy mikor hullik le a lepel (ámbár nem tudom, hogy milyen lepel, s hogy miről is kell lehullania); kellemes abszurdítások. A taxisofőr, aki kivitt a pályaudvarra; nemes, egzotikus profil lehetősége, amelyet azonban valami belső romlás kikezdett – foghíj, vagy életmód, ki tudná, mifajta általános hanyagság. Pidgin-németül a németek fokozódó idegengyűlöletére panaszkodik. Hirtelen letekeri az ablakot, s kiszól egy kollégájának, aki taxijával a droszton vesztegel: „Halló, General!” – majd nevetve elmondja nekem, hogy a kolléga tábornok volt Szadat hadseregében, mielőtt taxizni kezdett volna Frankfurtban (eszerint egzotikus sofőröm is egyiptomi lehet). Sokat beszél, és mint minden kárvallott nemzet kárvallott fia, tüstént

politizálni, azaz zsidózni kezd. Hallgatok, mint egykedvű utas, aki a pályaudvarra igyekszik, s nem keveri össze a célokat a hozzájuk vezető utakkal. Jó borravalót adok, s eltitkolom előle, hogy egy zsidótól kapja. – Berlin, a kettéosztott város viszontagságos egyesülése. Egyáltalán, az egyesülés elképesztő élménye: valójában nem akarják. Antikreatív tapasztalat. Dühöt vált ki, az ingerült tehetetlenség érzését a hirtelen kitáguló térrel, a növekvő lehetőségekkel, s mindenek előtt a halaszthatatlan tennivalók sürgető követelményével szemben. Szorongva neszel föl az elaggott Európa: elérte évtizedeken át szajkózott állítólagos célját, s most éberem ügyel, hogy el ne kesse mindannak elhárítását, ami tetteket kívánna tőle, ami gondolkodásra, megújulásra, kreativitásra ösztökélné. A szakállas Európa zsupori öregemberre hasonlít, aki a hölgyválaszkor öt táncra felkérő fiatal lányon a botjával végigvág, mert nem jut más az eszébe, mint hogy a pénzt akarják. Ennek a világnak a kisszerűségét a közelgő agyérelmeszesedés és a saját temetésének előérzete hatja át. – Felolvasás a „Jüdische Gemeinschaft”-ban; amikor az este szervezője, egy zömök, némileg zilált asszony elém áll, hirtelen úgy érzem, hogy ezt az arcot én Pestről már régóta ismerem, de mindjárt kiderül, hogy a hölgy Angliából való, londoni. Be kell vallani végre, amit mindeddig oly nehezen akartam bevallani, hogy a zsidó nem pusztán elvont fogalom (persze, az is), hanem fajta és típus, röviden: hogy bár nem minden zsidó zsidó, ahogyan Schönberg mondja, ám egyetlen zsidó sem kerülheti meg a tényt, hogy zsidó (ez viszont az én tapasztalatom). (Csak látni kell mostanában a pesti zsidó értelmiségiek arcát, akik negyven éven át hitték, hogy soha többé nem kell szembesülniük a zsidó mivoltuk tényével, csupán mert a Kádár-féle lábviz-közösségben a szó, az emlék, a gyász és az igazság tabunak számított – igen, csak meg kell nézni ezeket a kínosan meglepett, e zavart és tétova, olykor dühös arcokat, csak meg kell hallgatni meglepett, zavart, tétova, olykor dühös szavaikat, esztelen nosztalgiájukat a hallgatás korszaka iránt, vagy

új zsidó öntudatra ébredésüket – de akadnak, akikből hirtelen problémává lett származásuk őrjöngő dührohamot vált ki, zsidók, akik tehetetlen kínjukban most antiszemita cikkírókká, csürhévé züllött értelmiségiek fősakáljaivá léptek elő, és televonítják és rikoltozzák az éjszakai siva-tagga változott és változtatott úgynevezett magyar szellemi életet...) – Bécs: a szállodában találkozom Albinával, aki Pestről érkezik; este az Améry-előadás felolvasása az egyetemen – egy kissé tartottam a tán provokatív hangzó címtől („A Holocaust mint kultúra”), de nem lett belőle baj, mondhatnám, ellenkezőleg... A vacsoránál Albina arcán látom boldog visszfényét annak, amit ő a „sikeremnek” nevez; két nappal később, reggel, enyhe, derült őszi égbolt alatt, miközben a bécsi pályaudvar peronján a csomagjaimat a pályaudvari targoncán kapkodva elhelyezem, s már késésben, a müncheni vonat felé rohanva tolni kezdem, a peronra nyíló ajtóban egyszerre ott áll a taxisofőr, aki az állomásra kihozott, lihegve kémlel körül, észrevesz, és e szavakkal: „Das können Sie vielleicht noch brauchen...” átnyújtja a valamennyi okmányomat és minden pénzemet tartalmazó tárcámat, amit a fizetésnél, úgy látszik, a kocsi-ban magam mellé letettem s ott felejtettem, és amit most oly magától értetődően veszek át tőle, oly könnyed hálával szorítom meg a kezét, mintha mi sem lenne természetesebb annál, mint hogy a nagyvárosok taxisofőrjei az idegen után rohannak az ülésen felejtett pénztárcájukkal; és ahogyan a poggyásztargoncámmal most már tényleg a vonat felé iszkoltam, az utóbbi napok, sőt hetek minden fantasztikuma valami sietős, reggeli áhítattá sűrűsödött bennem, valami heves, eddig nem igen ismert azonosságtudattá, amely a pályaudvarok ideiglenes hangulataival, a halványkék őszi éggel, a köröttem csapkodó hangokkal és a rohangászó vagy állongó alakokkal, a saját létezésemmel és mindazzal – vagy bármivel –, ami történik és még megtörténhet velem, akár a halállal is, ezzel a vad kalanddal, amelynek gondolata állandóan velem van és mint sötét fény, a horizontomon időnként kigyullad: mindennel valami kurta,

ünnepi helyeslésben egyesített... Csak amikor a vonatra felszálltam, jutott az eszembe, hogy mámoromban elfelejtettem borravalót adni a taxisofőrnek, s kedvetlenül tűrtem, hogy ez a mulasztás visszazökkentsen az undorító tények valóságos világába.

Lehet, hogy az életet csak azért bírjuk ki, mert ennyire valószínűtlen; másrészt a tudat folyton az úgynevezett valóságot firtatja, a valóságra vágyik.

„Ma olyan éleselméjű vagyok, mintha nem is léteznék”: Pessoa, *A kétségek könyvéből*.

Köd. A messzi Alpok, amint hol kibukkannak, fehér szörnyek, hol eltűnnek a barna levegőben.

Ha írni kezdek, csakis az ép elme hipotéziséből indulhatok ki (amivel csak annyit mondtam, hogy egyre nehezebb lesz írni).

Feldafingban nem írok. Nem dolgozom, nem tudom, fogok-e még valaha is dolgozni, nem tudom már, hogyan is kell dolgozni, a *Kaddis...*t, ezt a regényt, amelyből németül mindenfelé szakadatlanul felolvasok, már nem tudom, hogy én írtam-e, s ha igen, hogyan is csináltam vajon - elfelejtettem írni.

Tudjátok-e, hogy Lenin kövekkel űzte el a csalogányokat? Így volt, láttam egy fiatal orosz rendező filmjén a televízióban. Dokumentumfotókat a szélütött, kőarcú Leninről. Levitték valahová a Krimbe, a tavaszba, a vízhez, a napfényre, hogy ott megpróbálja jól érezni magát. De a csalogányok minden hajnalban fölverték álmából. Az egyik ilyen hajnalon kirohant a kertbe és hajkurászni kezdte a csalogányokat. Köveket szedett föl, azokkal hajigálta őket. Egyszerre csak érezte, hogy nem tudja többé fölemelni a köveket, de a karját sem: megbénult. A csalogányok elegáns, leheletfinom, ám gránitkövetkezetes bosszúja a nagy forradalmáron, aki nem állhatta éneküket. Művészbosszú.

Feldafingban, a Villa Waldberta kertjében a sudár szálfá fenyők mind egy-egy frissen meszelt, szembeötlő, nagy, fehér, kétjegyű számot viselnek a törzsükön. E megszámozott fák, amikor éjszaka, az autó fényszórójának vad fényében először megpillantotta őket, M.-ra, mint az egyébként várható volt, megrendítő hatást gyakoroltak.

„Szökésünk” Veronába. Visszafelé a kertjében hajladozó olasz öregasszony, aki megpróbált útbaigazítani bennünket. „Capito?” Aztán megint az ónszínű Starnbergben reggelizünk, az Alpok nem láthatóak, a tó, a levegő szürke, fehér hattyúkkal pettyezve. Elvétjük a müncheni repülőtérre vivő utat, Salzburgban, egy benzinkútnál búcsúzunk, intetgetek, az autó gyorsan rákanyarodik az országútra, M. siet vissza, Pestre, én haza, Feldafingba. A müncheni vonaton különös szertartás: három német vámtiszt egy utassal, ha jól értem, lengyelül beszélő férfi, kicsomagoltatja a táskái tartalmát. Teljesen közrefogják, hozzá hajolnak, suttognak, egyetlen feltűnő mozdulat nincs, senki a hangját föl nem emeli. Még én, aki pedig rendelkezem bizonyos tapasztalatokkal vámvizsgálatok területén, még én sem tudom követni az esemény fejleményeit. Észrevétlen, tompított hangú, előzékeny és kifogástalan profimunka.

Feldafingban másnapos árvaság. Kőd. Hasztalan küzdelem tollal, papírral, önmagammal.

Séta Münchenben. Keresem a nevezetes Schwabingot. Nincs. Illetve, ami van, nem az. Komor utcák. München, így, késő ősszel, szakadó esőben eléggé komor hely. Németország az istenítélet után tökéletesen elpusztult. Ezek a városok, ezek az utcák, mindez a rekonstruált vagy új építkezés nem egyéb, mint egy rettentő nagy seb már varasodott felszíne. Senki sem tudja, azt hiszik, hogy szép.

Meghívnak Lipcsébe, felolvasni, téli esőben érkezem egy fekete, mindenütt málladozó városba, a polgármester vendégházában fogok éjszakázni, egyelőre azonban dél van, ebédelni szeretnék, emeleti szobámból kilépve végighaladok a nyílt belső folyosón, majd a lépcsőkön le-

megyek az étterembe, étlapot kérek a pincértől, aki e kívánságomat egy bizonyos mosollyal fogadja, amelyet mintha ismernék valahonnan. Ezzel a mosollyal siklik át az étlap iránti kérelmemen, és megkérdezi, mit óhajtának enni, azt felelem, hogy egy szelet grillezett húst, salátával, előtte, ha lehetséges, valami levest, és bort is mindehhez. Mindent megkapok, minden kiváló, mindent bekebelezek, fizetni akarok, a pincér, ugyanazzal a bizonyos mosollyal, amelyet mintha ismernék valahonnan, tudatja velem, hogy már minden ki van egyenlítve, s ebben a pillanatban ráeszmélek, hogy egy kísértetvárosban járok, ahol még itt kísért az alig három évvel ezelőtti múlt, s hogy tán utoljára látok működésben egy alighanem kiváltságos káderek számára létesített és üzemeltetett kiváltságos intézményt, akárhogy is hívták valaha és akárhogy is hívják ma; a személyzet mindenestre ugyanaz lehet. Hagyok az asztalon öt márka borravalót, megrendülten fölmegek a szobámba, hamarosan jönnek majd értem, hogy megmutassák a várost. Futólag kipillantok az ablakon, fekete eső veri a fekete házakat, kilátok szállásom, a polgármester vendégházának felásott, sárkupacok dúlta kertjére, a sártengert áthidaló deszkapallókra, amelyeken az előbb a házat megközelítettük. Ellenőrzöm, nálam-e mind a három kulcsom: a kertkapué, a házkapué meg a szobámé - estefelé a személyzet hazamegy s magára hagyja a villát, az előkészített italok azonban arra valók, hogy tetszés szerint felvigyem a szobámba, amelyiket megkívánom, tudatták velem előzőleg -, majd leszaladok a hallba. Vezetőm hajszálpontos, megnézzük a várost, amely ugyanolyan fekete, ázott és rideg, mint amilyen néhány órával ezelőtt volt, ám a belvárosban, minden előzmény és minden összefüggés nélkül, egyszerre csak nyugati városok sétálóutcáiba illő passzázsba csöppenünk, olyan pazarló kivilágításba, amely csak még jobban kiemeli a lassanként alkonyati sötétségbe merülő város alkonyati sötétségét. Járunk a Tamás-templomban s az Auerbach-pincében, sőt a pályaudvaron is, amelyet bizonyára

hamarosan benépesít majd a frankfurti, a müncheni és más pályaudvarok oly jól ismert tarka-barka nyüzsgése, egyelőre azonban félhomály uralkodik a kietlen, széljárta, néptelen csarnokban. Valóban, szél kerekedik, mind jegesebb szél, vezetöm, tekintetbe véve, hogy fél órát még aludni is szeretnék a felolvasás előtt, azt indítványozza, ülünk taxiba, így is történik, hallom, amint a taxisofőrnek bemondja szállásom címét: Wächter Strasse ennyi meg ennyi, én kiszállok, ő siet tovább, a megbeszélte időpontban azután majd visszajön értem és elvisz a felolvasás helyszínére. Búcsút intek, a sötét utcán keresgélem a kulcslyukat, végre bedugom a kertkapu kulcsát, ám a zár nem enged. Próbálkozom a többi kulccsal is – mindhiába. Kapucsengőt látok, csengetek. Egy hang jelentkezik a kívülről szerelt hangszóróban, azt mondom: „Nem tudom kinyitni a kaput.” „Milyen kaput?” – kérdi a hang. „A kertkaput” – felelem én. „Miért akarja kinyitni a kertkaput?” „Hogy bemerjenek – mondom –, ugyanis itt lakom” „Itt? Hol?” – a hang mind kellemetlenebb. „A polgármester vendégházában” mondom. „Az lehet, de ez az Amerika Ház” – a hang most már kifejezetten barátságtalan, majd kattán a készülék, vége a beszélgetésnek. Itt állok tehát az utcán, sötét van, ver az eső, a szél mind erősebb, mind fagyosabb, fogalmam sincs, mi történt velem, úgy látszik rossz helyen tettem ki a taxiból, a sarkon, ahol állok, hiába keresek utcatáblát, telefonfülke sehol, kávéház, üzlet, étterem sehol, legalább tíz perce küszködöm itt a tárgyakkal, nézelődöm, keresgélek; egyetlen taxi fel nem bukkant azóta, hogy a szállásomra – amelynek címét újra meg újra elmormolom magamban – elvigen. Az utca széles, néptelen és rosszulvilágított, az én oldalamon néma kertek mélyén némán lapuló villák, a túloldalon valami rettenetes középület hátfalának sötét tömege, múzeumé, egyetlené vagy tán börtöné, egyetlen emeleti ablakból árad csak lámpafény, már-már úgy tűnik, gúnyból, hogy még inkább átérezzem kiteszítottságomat egy komor és immár leplezetlenül ellenséges városban, amely azal fenyeget, hogy – akár egy éhes és közönyös vadállat –

hirtelen magához ragad és elnyel. Végre egy fiatalember bukkan fel, siet, tarkóját a kurta kabátjának kapucnijába dugja, megkérdezem tőle, merre találok a Wächter Strassét, nem tudja, megkérdezem tőle, hogy hívják ezt az utcát, nem tudja, hogy lehet az - mondom -, hiszen most is ezen az utcán jön végig, azt feleli, minden nap ezen az utcán jön végig, mégsem tudja, hogy hívják, vállat von és elsiet; néhány tétova perc elteltével egy hölgy imbolyog errefelé a sötétben, esernyő alatt, ő már tudja, hogy a Wächter Strassén állunk, szerinte a ház, amit keresek, nem arra van, amerre keresem, hanem a hátam mögött, megfordulok, átkelek egy útkereszteződésen, s íme, a polgármester vendégháza! - mindvégig harminc méter választott el tőle, éppen csak a megfelelő irányban kellett volna keresnem. A kapukulcs fordul, fellélegzem, végigbillegek az ott-honos, imádott pallókon, a portásfülke sötét, a ház sötét, bemegyek, gombnyomással villanyt gyújtok, sehol egy lélek, felsietek a szobámba, ledobom magamról a ruháimat, ledőlök az ágyra, no, most alszom egyet - ebben a percben lármát, majd éktelen üvöltést hallok. Nem kétséges, hogy a hang a házból jön, férfihang, rettentő, németül beszél, fenyeget vagy követel, esetleg mindkettőt egyszerre, s nem szűnik. Ismét átérzem magányomat, személyzet nincs, telefon van ugyan, de nem tudom például a rendőrség számát, telefonkönyv nincs, másféle információ nincs, mindenesetre kulcsra zárom az ajtómat. A hang mind rettentőbb lesz, gondolok egyet, s lábujjhegyen kióvakodom a szobámból. A folyosóról az ebédlőre látok, de az alig világított terem üres, a hang máshonnan érkezik, pár lépést teszek lábujjhegyen, egy korláthoz érkezem, ahonnan, úgy emeletnyi mélységben, egy lépcső aljára s egy kijárat kapura látok, a kettő közti csöppnyi előtérben kopasz, zömök férfi, mellényben: a rettentő hang forrása. Mintha dühöngő őrültet látnék, torka szakadtából átkozódik, forgolódik, és meghallhatta a lépteimet, mert szemüveges arcát most keresgélően fölfelé fordítva, akár a megvakított Polyphe-mos, fájdalmas dühvel üvölti: „Komm, komm! Komm' run-

ter, du Gauner, komm' mal, los, komm!"* - és rémülten iszkolok vissza a szobámba. Mi ez? Ki ez? Mit tegyek? Hamarosan jönnek értem, kezdődik a felolvasás; mindenesetre felöltözöm. Pár perce nem hallom már a hangot. Még várok egy keveset, majd elszántan kilépek a szobámból; a ház néma és sötét; tovább, le a lépcsőn, a bejárati kapuig - semmi. A legkockázatosabb pillanat következik, amikor kiszolgáltatottságom teljessé fokozódik: a hátam védtelen, s egy bezárt kapuval bíbelődöm, amelyet belülről ki kell nyitnom, mindvégig háttal a mögöttem ásitó teremnek. Megtörténik, kint vagyok. Fellélegzem, idekint elállt az eső, de fergeteges szél süvölt, a pallókra már ráfagyott a csapadék. Baj nélkül eljutok a kertkapuhoz, s ugyanebben a pillanatban autó fékez előtte, az utcán: értem jöttek. Megkönnyebbülten ülök be a vezetőm és a felesége mellé, izgalmamban a lehető legrosszabb némentséggel elbeszélem a kalandomat, néhány keresztkérdésre kell válaszolnom, de látom, hogy történetemet, enyhén szólva, túlzásnak tekintik. Egy tüneményes kis kastélyhoz érkezünk, a Gohlischer Schlösschen-hez, itt fogok felolvasni, egy tüneményes hölgy fogad, kitüntető szívélyességgel, roppant előkelően és formálisan, tudatják velem, hogy a felolvasás előtt egy kis élő muzsikálás lesz, továbbá, hogy tulajdonképpen nagyobb számú hallgatóságra számítottak, ám sajnálatos módon éppen ma este tartja már igen várt előadását bizonyos M. professzor is, a híres egyetemi tanár, akit ráadásul épp ebben a városban fosztottak meg egyetemi katedrájától és épp innen számúzték Nyugatra, ahonnan most úgyszólván diadalmenetben tér vissza, és természetesen mindenki látni-hallani akarja őt. Ezek után annak rendje-módja szerint lezajlik a műsor; egy fiatal hölgy gondolkázik, egy úr zongorázik, én felolvasok, válaszolok a hozzám intézett kérdésekre, kezembe nyomnak egy csokor virágot, majd vacsorázni megyünk a közeli olasz étterembe. Akkorra már viharossá fokozódik a jeges északi szél. Nem erőszakoskodom tovább a történetemmel, de ragaszkodom hozzá, hogy vacsora után a vezetőim ne egyszerűen

csak hazavigyenek a szállásomra, de jöjjenek is be velem a házba, mivel nem tudom, hogy odabent mire kell számítanom. A ház ezúttal világos, égnek a lámpák, felmegyünk a lépcsőn s a folyosón egy hölgygel, egy kissé terebélyes, erősen kiöltözött, nevetős arcú, középkorú hölgygel találkozunk, akit a vezetőim kollégaként, barátként üdvözlnek. Kiderül, a hölgy meg M. professzor kísérője, éppen most érkeztek haza az előadásról, fényes este volt, a professzort hosszan, melegen ünnepelték. Mindenesetre megörülök, hogy eszerint tehát nem egyedül kell éjszakáznom ebben a kísérteties házban, s futólag szóba hozom, mi történt velem, mielőtt a felolvasásomra elindultunk. Az idegen hölgy most felnevet, hozzámhajol és lehalkított hangon elmondja, hogy az őrült, akit a lépcsők alján tomlolni láttam és hallottam, maga M. professzor volt. Szavai az egész lidércnyomást egyszerre racionális, kijózanító fénybe állítják. A professzor cukorbeteg, egy kicsit hisztériás természetű és emellett majdnem teljesen vak. Délután úgy érezte, elérkezett az ideje, hogy érte jöjjenek és elvigyék az egyetemre. Lebotorkált a hallba, itt nem várt rá senki (persze, hogy nem, hiszen fél órával későbbre szolt a megbeszélés), ráadásul az ajtókat is zárva találta, a kulcsával pedig nem boldogult (mert rosszul dugta be a zárba). Felébredtek benne a régi időkben származó reflexei, amikor állandó megfigyelés alatt tartották ugyan ebben a városban, közvetlenül a katedráról való letiltása és a száműzetése előtt: hirtelen úgy érezte, nem kellett volna visszatérnie ide, s elfogta a félelem, hogy kelepcebé csalták és bezárták ebbe a házba, amíg majd a további sorsáról döntenek, s pánikjában dörömbölni, kiáltozni kezdett, míg csak érte nem jöttek és meg nem nyugtatták. Annál csodálatosabb, hogy ilyen idegfeszültség után is fényes előadást tartott. Megnyugszom én is, hiszen a történet, amely délután oly rejtélyesen és ijesztően hatott, íme, elnyerte ésszerű magyarázatát, s a megfelelő tisztelettel ugyan, de kicsit még el is nevetgélünk a szegény M. professzor rovására. Reggel korán kell kelnem,

taxi visz a repülőtérre, a taxit már tegnap megrendeltek, és hajszálpontosan meg is érkezik. Pompás reggel, ragyogó ég, vakító napsütés, ám a tegnapi szél mára nemhogy csökkent volna, de inkább még fokozódott. Lehangelő tájon igyekszünk kifelé a városból, az úgynevezett Német Demokratikus Köztársaság hátrahagyott romjai közt, a külváros után elhagyatott, omladozó csűrök, megfeketedett oldalú pajták, csak helyel-közzel megművelt földek következnek, a szalmaszín hajú, bajuszos, testes taxisofőr némi puhatolózás után hamar kitudja tőlem, honnan jövök, miféle náció vagyok, amikor meghallja: „magyar”, azonnal kikapcsolja a taxiórát. „Magas az adó” – közli, teljes megértésemre számítva, amiben – természetesen – nincs is hiány, noha futólag felötlik bennem, hogy ha, mondjuk, angol utas volnék, a taxisofőr nyilván zokszó nélkül megfizetné utánam az adót; s hogy micsoda ember lehetek én vajon, akit pusztán az ország alapján, ahonnan származom, már önmagában véve és jóeleve is törvényszegők természetes cinkosának tekintenek, anélkül hogy további kérdezősködésre lenne szükség a véleményem, egyáltalán a jellemem, az életfelfogásom, az egyéni specifikumaim felől. Felmerül bennem, hogy tiltakozhatnék is, de leteszek erről, mert eszembe jut, hogy csakis a német állam nevében tiltakozhatnék, ez pedig, a legenyhébben szólva, igazán nevetséges lenne. Mint említettem, vakító napsütésben, süvöltő szélfergetegben szállok repülőgépre Lipcsében, ködös hóviharban érkezem vissza Münchenbe. A barátságtalan idő ellenére az S-Bahnból a Marienplatzon kiszállok, s bár titokzatos házigazdám, akinek kilétére sohasem derült fény, Lipcsében még bőséges reggelimről is gondoskodott – a repülőgépen is haraptam valamit –, itt, Münchenben azonnal beülök egy étterembe, élvezem, hogy kifizetem a számlámat, egy üzletben vásárolok valami csekélységet, kószálok a pultok között, átengedem magam München józan kapitalizmusának, csinoságának, átlátható – legalábbis a felszínen átlátható – viszonylatrendszerének,

mint aki hosszú, hosszú út után egyszerre csak hazaérkezett. Olyasmit mondtam volna ezeken az oldalakon valahol, hogy München nem szép? München gyönyörű...

Hódolat Feldafingnak. A tó. A hegyek. A parti sétány. A barátok. Mónika, aki körülvisz a Starnbergi tó mentén és uzsonnára hív a villájukba. Susanne, aki felolvasást szervez nekem a könyvtárban. Barbara, aki a fényképeket készíti a Villa Waldberta művészvendégeiről. Albina, amint a tóra néző magas erkélyen ül sárga kabátjában a bágyadt nap-sütésben, a *Gályanapló*tolvasgatva.

Téliésre fordul. Nemsokára hazamegyünk.

Téli Budapest-élmények; mintha lassan megbetegedne a tudatom.

Mitől félsz, ha tudod, hogy halandó vagy?!

A fiatalember délelőtt, a Szilágyi Erzsébet-fasorban. „Jó-uram (így: jóuram), álljon meg má' egy pillanatra!” Szőrös kucsma a fején, világos jellegű arc, szökés bajusz, kellemes, bár egy kissé vizenyős kék szem. Balsejtelmekkel telve megállok. Jól tudom, mi következik, de végig kell játszanom az egész rituálét. Hogy nem tudnék-e néki valami munkát? Nem tudok. Hogy nem váltanék-e be néki egy kevéske román pénzt? Ugyan, és mihez kezdjek vele. Merthogy Sepsiszentgyörgyről jött fel Budapestre, mondja. Ez sem új: a napokban legalább tízen szólítottak meg, férfiak, nők, mind Sepsiszentgyörgyről jöttek. „Csak azért – mondja –, hogy valamit kajálhassak” – s valahogyan szíven talál ez az avult, világháborús argó. A gyomrom mélyéről felszálló KZ.-emlékek; meg sem próbálom elképzelni, mi lesz ebből az otthonából hamis propagandával idecsalt jóarcú, életrevaló és erőteljes fiatalemberből a bennünket körülvevő kaján egykedvűség és gyilkos örület közepette. Adok neki egy százast. Felvidul: „Az isten éltesse!” – mondja, s ez felvidít engem is: úgy fogadom a sza-

vait, akár az ókori görögök valami pásztori félisten biztató jóslatát. A villamoson, veszttemre, Sz., aki úgyszólván a szemem előtt épült le és vált szenilis vénemberré. Megismer. Régóta nem látott már, mondja. Óvatlanul megemlítem, hogy Münchenben voltam. Elkezdí sorolni müncheni emlékeit a hatvanas évekből. Hogy kavicsokat szedett az Isar felső folyásánál, hogy kapott a várostól hatvan márkát, hogy vásárolt egy műszert, amivel annyira takarékoskodott, hogy mind a mai napig használatba sem vette, stb., a végtelenségig. Dülledt szeme minden szónál megnedvesedik, rángó szája fura, idegen kifejezéseket ölt, mintha több ezer éve élne már, és most visszaemlékeznek a második ezredévre, amikor e bolygó még zöld volt és étellel teljes.

Minden vigasz hazugságának heves átérése.

Újév: 1993. Téli napsütés, reggel, átkelés a Rózsadombon. Fentről a város, hideg fény, hideg derű, az újévi néma utcák. Nézem e mozdulatlan, dermedt képet, és érzem, hogy tekintetem előtt a maradék rongya is szétfoszlik a fátyolnak (mindegy, hogyan nevezzük, hívhatjuk megszokásnak, de akár kultúrának is), amelyen keresztül eddig a világot néztem, s hirtelen nagyon messzire látok, egyenesen és közvetlenül a semmibe.

S valami okból, úgy látszik, mégsem törődöm bele, hogy ez a pillanat elenyésszen, hogy semmi-érzetem formát ne öltjön, hogyne jelenjen meg a semmi élményeként, azaz valamiként.

Ha a teremtés a szeretet műve, akkor a pusztulás, a halál a gyűlölet műve lenne? A szeretet hoz létre minket, és a gyűlölet pusztít el? Vagy mérlegelhető annak lehetősége, hogy a halál is a szeretet műve?

Néhány nehezen megfejtendő kérdés. Beckett, a *Molloy*-ban: „Mi a francot csinált Isten a teremtés előtt?” (Szent Ágoston-parafrazis.) Valéry: „Tegyünk-e föl minden kérdést?” Majd: „Mit tesz Isten a Teremtésen kívül?”

Swedenborg: „A pokol mocsaras vidék, ahol olyan városok találhatóak, amelyeket mintha tűzvész rombolt volna le; ám a kárhozottak ott jól érzik magukat. A ma-

guk módján boldogok, azaz tele vannak gyűlölettel, és ennek a birodalomnak nincs uralkodója, lakói állandóan konspirálnak egymás ellen. Ez az aljas politika, az összeesküvés világa. Ez a pokol.”

Jó leírás. Eszerint én, minden jel erre vall, itthon vagyok. De miért *nem* érzem magam jól közöttük, ahogyan Swedenborg szerint lennie kellene? Lehetséges, hogymégiscsak téves helyre kerültem? Valamiféle téves besorolás következtében? És lehetséges-e, hogy egy hanyag, rossz tisztviselő elírása - *ítélet* legyen?

Akkor itt valami rettentő inkompenzurabilitás működik. Akkor mégiscsak fel kell tenni minden kérdést. (Ha akár főlösegesen is.)

Félek, hogy többé nem tudok *komolyan* beszélni. A lelkem hisz valamiben, amit az értelmem tagadni kénytelen.

Aki a problémákat annak tekinti, amik (vagyis *felismeri* őket), annak el kell tekintenie a problémák megoldásától; a probléma nem a problémákban rejlik, hanem valahol kívülük. A felbomló Róma problémáját például egyedül Krisztus tudta megfogalmazni, *mert* eltekintett a problémák pragmatikus kezelésétől; és végül igaza lett, félelmetes sorsa a gyökeres megújulás reménytelenségét és parancsoló szükségességét tanúsítja.

K., az író, számba vette valamennyi tulajdonát. „Egyedül bűneim az enyéme” - írta le azután az előtte heverő, egyébként telefonszámokkal telefirkált papíroslap legaljára.

Újra vonaton. Hamburg-Berlin-Köln-Frankfurt-Zürich. Az intelmek: „Elveszttem a mélységemet”; „Elveszíttem önmagamat”.

Önmagamat? Ki az? (Ha éppen nem fáj a fogam vagy a hasam...)

Kiléptem-e tehát centrumomból, a hérosz emersoni teréből? Vigyáznom mire kell?

Nem tudom, mire kell vigyáznom, és nem tudom, miért kell vigyáznom. Nem tudom, miért lenne természetellenes a természetes (tudniillik, hogy egy K. I. nevű író egzisztenciáját élem.)

Nem tudom, miért lenne az elnyomatás erkölcsse természetesebb a szabadság ártalmainál.

A diktatúra neveltjének tériszonya.

Néhány mégiscsak felteendő kérdés. Nem lettem-e túl könnyed, sőt könnyű? Kívánok-e még *írni*?

Köln. A süvöltő szélben fekete kalapom széles karimája akadályoz, hogy felnézzek a dómra - komikus. Ha a kalapot leveszem, a jeges szél és a tűszúrások módján levágó csapadék szinte marja a fejemet. Olyan a dóm, akár egy monumentális mesekönyv. Odabent a piros taláros pap. Felszólít, ne járkáljak, üljek le, mert a déli ima következik. Inkább megyek, mondom rémulten. Nem, nem, biztat a pap, mindössze öt percig tart az egész. Leülök. A ceremónia magnetofonszalag segítségével bonyolódik. Valóban, öt perc, és az áhítat véget ér. A pap idemosolyog. A dóm belül sivár és hideg. De ilyennek kell lennie. A túldíszített templomban van valami ízléstelen ámitás, ami egyenesen megbocsáthatatlan. Olyan, akár a felpántlikázott hóhérbárd.

Hamburg, séta a dokkok közt, az újságíró meg a barátnője. Baloldaliak olvassák a könyvemet. Megfordíthatom: akik az én könyvemet olvassák, baloldaliak. Esztétikailag szerföltt gyanús, de mi az esztétika? Minden arra vall, hogy az ember nem igazán szabad, gondolatai, érzelmei determináltak, de nem úgy, ahogyan Marx, s nem is úgy, ahogyan Freud gondolta. Nem ilyen automatikus, és nem olyan automatikus. Abból, hogy kik olvassák a könyveimet, következtethetek-e magukra e könyvekre? Abból, hogy kik isznak belőle, következtethetünk-e a forrásra? Valamiféle vonzás és taszítás vegyi törvénye mindazonáltal nyilván fennáll... „Ismeritek azt az érzést, amikor az ember megkisebbedik valakiben?” (Gombrovicz, *Ferdydurke*, I. fejezet.)

Bázelban az ügybuzgó, de egy kicsit bogarasnak, ha ugyan nem ütődöttnek látszó könyvkereskedőnő, és karizmatikus segédje, a karcsú, fekete fiú, Thomas. Szavak jutnak eszembe, mint: Dickens: *Ritkaságok régi boltja...* A könyvkereskedőnő keres valamit, Thomas megtalálja. A könyvkereskedőnő mond valamit, Thomas helyreigazítja. Mindezt elképzelhetetlen tapintattal. A könyvkereskedőnő próbálná óvni a látszatot, de végül csak tévetegeten mosolyog; az az érzésem, hogy Thomas nélkül elveszne. De megtudom, Thomas hamarosan távozik – tanulnia kell, hacsak nem akar itt ragadni az öreg boltban, a magányos öregkisasszony mellett, s lassan elporosodni, a könyvek közt, a könyvekkel. Mi lesz az apró és törékeny kisasszonnyal (bár lehet, hogy özvegyasszony, sőt, bár ez kizárt dolog, esetleg aktív asszony)? A hölgy bólogat, sajnálkozik, de úgy tesz, mint aki nincs tisztában a helyzetével, mintha nem mérné föl a maga teljes és fenyegető mértékében a veszteséget. Lehetséges, hogy tapintatból teszi ő is, azért, hogy megkönnyítse Thomasnak a távozást? Különös, ódon kapcsolat ebben a békebeli, ódon városban; valahogy engem is elfog az aggodalom. Jóllehet a szállodaszoba, amit a könyvkereskedőnő nekem kivett, sivár és szerfelett lehangoló. Ezt el sem titkolom. Másik szállodába megyünk, ez is sivár és lehangoló, de az elv, úgy nézem, az, hogy olcsó legyen; egyetlen éjszakáról van szó, elfogadom. Egy ócska kocsmának álcázott kitűnő kocszmában vacsorázunk, harsány, vidám hely. Másnap délelőtt egy kicsit még előgyelgek a városban, aztán megy a vonatom. Thomas kikísér, hiába tiltakozom, a hídon szorgalmasan cipeli a bőröndömet; nem merem javasolni, hogy taxiba szálljunk.

Frankfurtban a kombattáns zsidó nő, fekete férfialapban, vastag szemüveggel, rokonszenves, vonzó, csinos is, aki arról beszél, hogy neki, nekik, az ő generációjának is (úgy harminc körüli lehet) „szembe kell néznie”, vagy „le kell számolnia” („muss sich auseinanderzusetzen”) Auschwitzcal. „Mi, Izraelben mondja –, egyet legalább megtanultunk: azt, hogyvédekezni kell”. Totális

inautenticitás, senki semmit nem ért. Már nem akarok meggyőzni semmiről senkit. Csak írni akarok még, amíg tehetem, mert szeretek írni, szeretem a nyelvet, szeretem, ha váratlanul eszembe jut egy hasonlat stb. Mindenki Auschwitzról kérdez: holott az írás cudar örömeiről kellene beszélnem nekik - Auschwitz ehhez képest idegen és megközelíthetetlen transzcendencia.

K., az író, az alábbiakat mondja:

- Auschwitz sehonnan sem közelíthető meg, csakis, ha Isten felől indulunk el; Auschwitz a nagy intelmek egyike, amely a rettentő csapás formájában jelentkezik, hogy figyelmeztesse az embert - ha az ember figyelne. Ehelyett tudományos motívumokkal hozakodnak elő, s például a gyilkosság banalitásáról beszélnek, ami olyan, mint egy üdvözlőlap a pokolból. Ha Auschwitz hiábavaló, Isten csődbe jutott; és ha Istent csődbe juttattuk, soha nem fogjuk megérteni Auschwitzot. Így tehát én, egy irdatlan, lepusztult szintéren - nevezzük a Földnek -, ahol a szürkére vált fényben csupán néhány kupac törmelék, szöges drótkerítés-darabkák, egy kettétört kereszt s még néhány más jelkép roncsa látszik: e szürke ég alatt én, a porban térdepelve és a hamuban meghengergetett arccal Auschwitzot, a kegyelem iszonyú jegyében, *elfogadom*...

- Ehhez nincs jogod - vetem ellene tüstént -, legföljebb - s még ez is kérdéses -, ha belepusztulsz.

- Hiszen - mondja erre K., az író -, állandóan ezt teszem. Életem története a halálaimból áll, ha el akarnám beszélni az életemet, a halálaimat kellene elmondanom.

- Nekem itt akkor is bűzlik valami - tiltakozom váltig. - Ha Auschwitzot ennyire teleologikusan szemléled, akkor nyilván azt hiszed, hogy az életednek is van értelme. Talán egyenesen azt gondolod, Isten azért hagyott életben, mert téged szemelt ki arra, hogy az Auschwitzban rejlő intelmet felismerd.

K., az író, erre már nem válaszolt.

Azóta is hallgat.

Egy levél Salzburgból: „Über Ostern habe ich Ihr Buch gelesen, das mehr ein karfreitagliches Gefühl vermittelt.“(Húsvétkor olvastam a könyvét, amely azonban inkább nagypénteki érzéseket ébreszt.) (A *Kaddisról* van szó.) – E magyarországi *kurzus-kereszténység* légkörében nagy vigasz valódi keresztény szellemben fogant szavakat olvasni.

Mi is választ el engem a magyar keresztény középosztálytól (amely persze inkább csak egy középértelmiségi réteg, semmint valóságos középosztály)? Az, hogy nekik fontos a különbség: gróf Teleki Pál zsidózik-e, vagy Szálasi Ferenc, nekem viszont nagyjából mindegy, az én számomra mindenképpen Auschwitz a végeredmény.

Ez a nyár, 1993 forró nyara... miért emlékeztet annyira 1944 nyarára? A köröttem bugyogó gyűlölet, a szakadatlanul tevékeny őrület. A „nemzet” fogalma mint egy egész országra ráerőltetett szerencsétlen tudat.

E szerencsétlen tudat totalitása ismét szerepeket teremt.

Semmi kedvem eljátszani a szerepemet. Semmi kedvem odáig süllyedni, hogy az úgynevezett antiszemitizmus ellen tiltakozzam (egyszer, az idők kezdetén, gőgből, ostobaságból, elbizakodottságból és *reménység*ből, megtettem). Zsidóságom sokkal érdekesebb (ha úgy tetszik: sokkal jelentőségteljesebb) annál, semhogy az antiszemitizmusnak nevezett őrület fénytöréseiben szemléljem.

Másrészt nehéz az őrület gravitációjában megmaradni épelméjűnek.

Csak nem kívánjátok tőlem, hogy megfogalmazzam nemzeti, felekezeti és faji hovatartozásomat? Csak nem kívánjátok tőlem, hogy – *identitásom* legyen?

Elárulom hát nektek: egyetlen identitásom van, az írásbeli identitás. (Eine sich selbst schreibende Identität.)

Hogy máskülönben ki vagyok? Ki tudhatná ezt?

Rövid séta Linzben. A kastélyhoz vezető kaptatón az ősi Starhemberg-ház, amelyet az 1600-as évek végén átadtak a városi tanácsnak, iskola céljára. A falon sárga tábla: itt járt iskolába Anton Bruckner és Rainier Maria Rilke. A Dunára letekintve, amint a villogó napsütésben a kanyarodóból kibukkan és folyik, folyik tovább, kelet felé, megértettem az osztrákok nagy, keleti fővárosát, Bécsset; ott élt Freud, aki úgy nézett bele a tudat mélyén fortyogó káoszba, mint ahogyan én tekintek most innen Linzből, idegenkedően összehúzott, mégis vizsga szemmel a messzeségbe, a fenyegető kelet felé...

Aztán, mintegy löketszerűen, elfog valami hirtelen, könnyű mámor. Időnként valahogy megtisztul az ember, mint a természet, amikor a friss szél elviszi a súlyos felhőket, kisöpri a nyomott levegőt, a fullasztó párákat: éppolyan kevésbé magyarázható e belső kiderülés és napsütés is, mint ezek a természeti jelenségek - vagy pedig kizárólag úgy magyarázhatók, akárcsak e természeti jelenségek, elégtelen és önkényes fizikai okokkal.

Szeretem széles berlini ágyamat, amelyen kényelmes és kemény fekvés esik.

Ebben az évben mindössze három hónapot töltöttem ott(hon) (Budapesten).

Úgy élek, mint egy menekült.

Ebben az egyetlen tekintetben helyesen élek: menekült vagyok.

A vonaton, valahol Zürich és Berlin között, megtalálni véltem készülő színművem inspirációval terhes, forró magmáját: az öngyilkos főszereplőben a magam alkotói létét fogom gyászolni - a lényt, aki harminc éves titkos, termékeny és tulajdonképpen gyanútlan munkája során, gubóból a selyemhernyót, létrehozta ezt a másikat, aki most vagyok. Ám ő, az igazi alkotó - halott. Szerettem, most is szeretem még ezt a korábbi, szenvedő, felstilizált énemet, aki-ben oly sokáig laktam, ezt a nagy halottat, akit a színdara-

bomban eltemetek. Ibsen szavait ismételvegtem – írni annyi, mint ítélkezni önmagunk felett. A darabban halálra ítélem magam (minden munkámban, mindig meghalok), s ha túléltem az ítéletet, tovább menekülök, újabb halálok felé (melyek közt egyszer, valószínűleg váratlanul és teljesen készületlenül, a valóságosra is rá kell bukkannom: micsoda meglepetés lesz!).

Hazaérve berlini lakásomra, mostam és vasaltam, mint egy diáklány.

Ma: alkonyi séta a Spree mentén, hosszú délután, kanyargó vizek, az ágaikat fűrtökben a folyóba lógázó fűzek, köztük egy-egy nyárfa, platán, csend és béke. A Charlottenburg-kastélynál, illetve a Tegeler Wegnél be egy mellékutácskába, radírgumit vettem egy rosszul világított papírboltban, bajszos fiatalember szolgált ki, bátorító mosollyal; aggályosan válogatott a radírok közt s 40 pfenniget kért. Az estébe hajló bágadt, késő őszi alkony; a vágyódó, iránytalan, szinte veszteségsirató fájdalom, ami idegen városokban, meleg otthonok, gyertyafényes kávéházak láttán, vízparton bolyongva elfog bennünket; az a bizonyos névtelen, ősi fájdalom, a bőrrel, szőrrel, jellemmel és jelleggel körülhatárolt, az Én cellájában sínylődő individuum fájdalma, az elvágyódás e börtöncellából. A szarvasbika tompán, követelőzően bög ilyenkor, és hagyja magát becsapni egy tehénnel – pedig nem erről van szó...

A Potsdamer Platzon álldogálva; délelőtti bágadt nap-sütés; a porral és törmelékkal behintett pusztaság a város kellős közepén, az egykori fal helyén és körülötte. Mint nagy, pusztító légitámadások után: Az enyhe pernyeillat a szelíd fényben, a semmibe vezető utak, 1945 tavaszának szag- és hangulatélménye, az életben maradás felfoghatatlan melankóliája... Hányszor álltam így a buchenwaldi lágerkapu előtt, mintegy a szabadságot kóstolgatva, amelynek hullaszaga, lágerleves íze és tavaszillata volt... Tovább, séta az Oranienburger Strasse-i zsinagógához. Hasztalan kerestem a kis cukrászdát, ahol tizenhárom éve, 1980-ban, a városrész NDK-korában, egy délelőtti rettentően

megkívántam egy szeneslapát nagyságú, zöld tortaszeletet. A cukrászda ablakából a szemközti téglavörös romépületre esett a tekintetem, és le sem tudtam róla venni a szemem. Lassan megindultak a képzettársítások. Dokumentumfotókon lángoló zsinagóga – a Kristályéjszaka, az Oranienburger Strasse, a mór stílusú épület... Fizettem, rohantam át, a túloldalra. Az volt. A romok közt itt-ott zöld cserjék fakadtak az egykori falak réseiben. Sehol egy emlékeztető, bent, alig észrevehető táblán felirat, ez is csak a tulajdonjogi állapotot deklarálta. Néma, ismeretlenségbe süppedt romhalmaz, a felejtéstől meggyalázva. Mostanában csillogó aranykupolát helyeztek rá, akár egy töviskoronát. A környezete azonban, az omladozó házak, a lepusztult utca megint a háborút idézte; a kapualjából áradó dohzzag, az összeomlás képei, a penész, a rohadás. Mintha egy titkos pincemély tárulna fel hirtelen, úgy bukkan most felszínre mindaz a pusztulás és pusztítás, amit az elmúlt évtizedek hagytak maguk után. Néhány év múlva mindez eltűnik majd; minden, minden megváltozik, az emberek, a házak, az utcák; az emlékeket befalazzák, a sebeket beépítik, a modern ember, a rá jellemző rugalmassággal mindent elfelejt majd, életéből kiszűri múltja homályos üledékét, mint kávéjából a zaccot. Bizonyos elégtételt érzek, hogy én még, tán utoljára, látom mindezt (s nemcsak látom, értem is), ahogyan a természetkutató érezne, ha az éppen kihalt fajta egy példányát hirtelen megpillantaná még, amint zavartalanul éli anakronisztikus életét.

Weimar. Odafönt, az Ettersbergen. Fagyos, sötét novemberi délután. Irreleváns személyiségem ide-oda topog, meg-megáll, tovább megy, ahogy a körülmények s a köröttem intézkedők kívánják. Színterekre, ahol életünk döntő eseményei peregtek, azért érdemes ellátogatnunk olykor, hogy megtudjuk: semmi közünk önmagunkhoz. Súlyos felismerés ez, amelyet a hűség különféle formáival és szublimációival igyekszünk leplezni, mert személyiségünk forgandósága különben a pusztta tébolyra nyit-

na rálátást. - Lent, a városban az úgynevezett konferencia. H. professzor, egy, a szó klasszikus értelmében vett egyéniség; a maga szokatlanságában szinte szemérmetlen jelenség. Lenyűgöző előadásmódja. A történészek beszámolóiból cáfolhatatlanul kiviláglik: a zsidók kiirtására, magára az „Endlösungra” nem volt parancs. Semmiféle úgynevezett *Führerbefehl* nem létezett. Amit annak neveznek, csupán néhány homályos, kizárólag verbális megnyilatkozásra alapozott feltevés. Mindent önként, önkényesen, önszántukból csináltak. Parancsmegtagadásnál voltaképpen nehéz lett volna bármire is hivatkozni – példa erre éppenséggel a néhány parancsmegtagadás.

Kielben a ragyogó ég, a szálloda az erdőszélen, ahonnan a déliesen kéklő Északi Tengerre látok; az öböl kijáratában nyolc-tízemeletes hajók húznak lassan kifelé a kék-fehér vízben. Fáradtság. A Hamburgba vivő vonaton hirtelen figyelő tekintetekre ébrednek. A rézsút szemközti ülésről két fiatal nő mered rám. Szemükben még mindig valami meghökkenés féle, valami, tán egy kicsit ijedt kifejezés. „Hab’ ich geschnarcht?”* – kérdezem tőlük, magam is rémülten. „Nee, nee” – tiltakoznak, s mindjárt élénk társalgásba kezdenek egymással. Mit tehettem vajon, töröm a fejem, ami ennyire megijesztette ezeket a lányokat? Elidegenítő tekintetük tükrében egyszerre megpillantom önmagam, idősödő külföldi, amint hátracsuklott fejjel, elnyílt szájjal, mozdulatlanul ül a szemközti ülésen, s nem tudni, alszik-e, vagy talán már meghalt. Kellemetlen élményük lehettem.

Hamburg fehér villái. A repülőtér. Majd München. Eltűnődöm, hogy negyven évi börtönlét után most hirtelen mennyi repülőteret, pályaudvart ismerek, hányféle metró, gyorsvasúton mozgok teljes otthonossággal. Jelent valamit? Hazugság volna nemmel válaszolnom. Eleven *Entwicklungsroman*-omenyhén szkeptikus, ám azért fogékony szereplője vagyok.

Kiérve a Starnbergi tóhoz, Tutzing. Evangélikus Akadémia. Ismét úgynevezett konferencia, amelyet „német-magyar értelmiségiek párbeszédéként” hirdetnek. Az alka-

lomra külön elaborátummal készültem, „A fölösleges értelmiségi” címmel. Feldúlt hölgy fogad, különös hírekkel. Magyar illetékesek a tudomására hozták, hogy a meghívott magyar személyek névsorát egyoldalúnak tartják. Ellenem az a kifogás merült fel, hogy mindig csak *egyetlen* témáról írok (ti. Auschwitzról), s *így* nem képviselhetem az országot (ti. Magyarországot). A dúlt hölgy szavai feldúlnak: érzem, ahogyan óhatatlanul, reménytelenül erőt vesz rajtam a nekem felkínált örület. Az örület szenvedélye először önsajnáló felháborodásként jelentkezik bennem; azután e szenvedély gyűjtögetni kezdi érveit, beszáll egy logika ringjébe, holott e ringbe kizárólag azért kényszerítenek belépnem, hogy ott kiüssenek. E logika fényes igazságokat kínál nekem, és mindegyik igazság csapdaként nyílik meg a lábam alatt. Minél több érv szól az igazam mellett, annál távolabbra kerülök az igazságtól, mert olyan nyelvjátékban veszek részt, amelynek minden komponense valótlan, olyan eszmerendszerben mozgok, amely mindent meghamisít. Ha ez az eszmerendszer valóságot teremt, az én valóságom abban egyedül az *eszközvalóság* lehet. Úgy tűnik, mintha veszedelmes ellenfél lennék – a látszat páncélos lovagja –, miközben egy perverz szükségletet szolgálok, amely magához ragad és meggyaláz, mint kéjgyilkos az áldozatát.

De hogyan maradhatnék józan, amikor az örület kéje annyira csábító? Nem sértettek-e meg? Nem ért-e jogtalanság? Nem történt-e hitelrontás? Nem antiszemita indulatokkal állunk-e szemben? Nem a régi módszerek visszatértét ismerjük-e föl, amikor egy posztkommunista ország kultúrdiplomáciája idegen földön, nyilvánosan lepiszkolja saját, nemkívánatos állampolgárát? És így tovább – az örület érvei, melyek a jogászi logika formáját öltik, hogy magamból kivetkőztessenek.

Nem lenne érdekesebb inkább szembenézni az igazsággal? Nem kellene inkább egyszer s mindenkorra leszámolnom negatív örületemmel, amely az áldozat undorító bélyegét nyomja rám? Nyilvánvaló: egy kis nemzet,

amely réges-rég kicsöppent a nagy folyamatból, az úgynevezett világtörténelemből, ráadásul sehogy sem sikerül megtalálnia hozzá illő, valódi szerepét a térben és időben (s ilyen szerep talán nincs is): az a nemzet *mint* nemzet örült személyként viselkedhet csupán.

Ha az elrontott személyes életeket és az elhibázott történelmet nem a saját maguk által elrontott életeknek és a saját hibáikból elpuskázott történelemnek akarják látni, hanem rosszindulatú, *idegen* erők okozta *szerencsétlenségnek*, netalán *nemzeti átoknak*, sorsnak, sőt végzetnek: nos akkor elmondható, hogy *szükségük van az antiszemitizmusra*.

Az apakomplexusban szenvedő, szadomazochisztikus perverzióba süppedt kelet-európai kisenemzeti lélek, úgy tűnik, nem tud meglenni a nagy elnyomó nélkül, akire történelmi balszerencséjét háríthatja, és a kisebbségi bűnbak nélkül, akin a mindennapi kudarc során felhalmozódott gyűlölet- és ressentiment-főlöslegét kiélheti. Antiszemitizmus nélkül ugyan miféle identitása is lenne annak, aki szakadatlanul a maga specifikusan magyar identitásával van elfoglalva? Ugyan, mi a magyar specifikum? Így kiélezve, többnyire csak negatív állításokban verifikálódik, melyek közt a legegyszerűbb – ha nem köntörfalaznak – így hangzik: magyar az, ami nem zsidó. Igen ám, de mi a zsidó? Nos, ez csak világos: ami nem magyar. A zsidó az, akiről többes számban lehet beszélni, aki olyan, mint általában a zsidók, akinek tulajdonságait kompendiumba lehet foglalni, akár egy nem túlságosan bonyolult állatfajét (kártékony állatra gondolok itt természetesen, amelynek pusztá megtevesztésül selymes a szőre) stb.; és minthogy a „zsidó” szó a magyar nyelvben szitokszóvá lett, a forró kását kerülgető és a kollaboráció tisztességében megőszült hirtelenmagyar politikai szónok „idegent” mond – de azért mindenki tudja, hogy alkalomadtán kit szokás a jogaitól megfosztani, megbélyegezni, kirabolni és agyonverni.

S én – mit tehetek itt én?

Már régóta nem tehetek semmit. Elmulasztottam a tett pillanatát, itt maradtam örnek és tanúnak. Meglehet, hogy ez a hanyagság, a nyelv és e lehetetlen környezet folytán, írói balvégzetemnek bizonyul majd. Ám, hogy emiatt szomorkodjam, erősebben kellene érdeklődnöm a halhatatlanság iránt.

A fogalmak tisztaságában mindig rejlik némi vigasz. Karl Krausszal szólva, a helyzet reménytelen, de (még) nem totális. Egy udvarias meghajlással még mindig kitérhetek a kivégzésemre szóló meghívás elől – s ez a feladatomban, gyakorlatilag is, szellemileg is.

Randevú délután fél ötkor, a müncheni főpályaudvaron. Én Berlinből, vonattal, M. Pestről, autón. Mióta merek ilyen randevúkat megbeszélni? Honnan merítem e megalapozatlan, kozmikus bizalmat? A hét órás vonatkozás után Münchenben kiszállva, senkit sem látok. Illetve arcok forgatagát látom, amelyben hasztalan vájkálok a szememmel. Lassan elfog az irrealitás zsongító, vattaszerű, otthonos érzése. De lám, ott a színes foltok, a széthulló bábuk közt miféle mosoly bukkan fel hirtelen és tart egyenesen felém? Hallom a szavait: a nyolc órás autóúton tíz percet késett, mert valamelyik határon torlódás támadt – de ez a lármával, mozgással, emberek örvénylő kavargásával teli csarnok, ez a képtelen színtér, ahol az útjaink összefutnak, egyszerre, akár valami ókori kultikus barlang, megtelik e találkozás metafizikai jelentésével, az összetartozás valamilyen affirmatív, mintegy a végzet által támogatott sugallatával, amit egy pillanatig egészen valószínű érzékelek. Aztán utat törünk a tömegben a kijárat, a parkoló felé: indulunk tovább, Firenzébe...

Budapest. Álmodok. Mára virradóra anyámmal, a szokott, lelki-furdalással terhes, homályos tartalmú álom. Két napja sárga szőrű veszett kutya, láttam a fogait, amint mar velük, szinte éreztem a harapás tépő, gonosz valóságát,

s közben tűz lobbant fel egy körfolyosó keretezte udvaron, villámgyorsan és sötéten gomolyogva, akár olaj vagy benzin égne.

Más dolog hazátlannak lenni itthon, mint idegenben, ahol a hazátlanságunkban otthonunkra találhatunk.

A számtalan kis, egyéni tévedésből létrejön a nagy, közös tévedés. És ez a tévedés az egyetlen igazságunk.

Néhány kérdés, melyekre mindig hamis választ adok (hamis: ez annyit jelent, hogy téves ugyan, mert ez a dolgok természete, de nem ügyeltem eléggé arra, hogy minden tévedés mindig *az én tévedésem*, tehát az egyetlen lehetséges igazságom legyen). Így: hogy tényleg csak a gyilkos körülmények rejtenek-e az én számomra erőforrást? Ezt nem tudhatom, mert ez az erőforrás mindig is e gyilkos körülmények ábrázolását szolgálta, ugyane gyilkos körülmények közepette. Ha tévedhetetlenül ki lehetne mutatni itt a függetlenség, netalán a szabadság aktusát, akkor tudhatnám, hogy ez az erőforrás nem a gyilkos körülmények, hanem mélyebb, az én számomra sokkal lényegesebb szükségszerűségek eredője; akkor elmondhatnám, hogy művésznek születtem. Így azonban annyit mondhatok csak, hogyén magam olyan hevesen ütköztem, majd forrtam össze e gyilkos körülményekkel, hogy ez a fúzió robbanásszerűen új minőséget teremtett - általam és belőlem.

Továbbá: hogy a *Gályanapló* vége felé sokat beszélek Istenről. Itt azonban a kérdés hamis, mert én úgy tudom, hogy Istenről nem lehet beszélni. Isten nem személy és nem is tárgy, attól kell tartani, hogy itt nyelvtani problémával állunk szemben. Amiről beszélek, az, hogy bizonyos állapotban az embernek Istent *kell* gondolnia, illetve Istenről *kell* gondolkodnia - pusztán tanúságtétel tehát, emberi dokumentum, semmi több, semmi más.

Végül: az úgynevezett antiszemitizmus. Azért „úgynevezett”, mert már nem az, hanem más (ha nem is tudják). Itt, antiszemitizmus és antiszemitizmus között, Auschwitz tényét kell figyelembe venni. Az antiszemitizmus törté-

netében Auschwitz olyanféle fordulópont, mint, mondjuk a fizikáében a kvantumelmélet. Amivel csak annyit akarok mondani, hogy amint a fizikus, aki még nem hallott a kvantumelméletről, nem fizikus, éppúgy az antiszemita, aki kihagyja a számításból Auschwitzot, nem lehet valódi, hogy úgy mondjam, hitelt érdemlő, komoly és legalább a saját rögeszméjében jártas és jól képzett antiszemita. Az a helyzet, hogy Auschwitz az antiszemitákat tartós zavarba ejtette: Auschwitzra – a pusztá helyeslésen kívül – nincs antiszemita válasz. (A minap a szemközti élelmiszerboltban egy pasas, az üveg sörét lötyögtetve, a következőket ordította: „Inkább feláldozzák magukat, csak hogy kártérítéshez juthassanak!” Ez a leplezetlen infantilizmus azonban annyira komikus volt, hogy hangosan felnevettem, amire a pasas barátságosan rám hunyorított.) Az antiszemitizmust végiggondolták, és amit gondoltak, megcselekedték: Auschwitzcal az antiszemitizmus klasszikus története véget ért – de csak úgy persze, ahogyan némelyek szerint a történelem is véget ért. Vagyis minden megy tovább, de valahogy fáradtabban, bár egyúttal leplezetlenebbül is: így az antiszemita ideológia mellékörejére, amely ideológia többé senkit semmiről meg nem győzhet, a jövőben legfeljebb tagolatlan buzdítószavakként lehet még szükség, mintegy metronómul az emberirtás üteméhez.

Még sosem elemeztem a súlyos tényt, hogy gyerekkorom legkedvesebb meséje *A rút kiskacsa* volt. Sokszor elolvastam, és mindannyiszor szorgalmasan megkönnyeztem. Gyakran eszembe jutott, az utcán, elalvás előtt az ágyban stb., mint mindenkin mindenért bosszút álló vigasz. Talán sokkal inkább rávilágít életem titkos vezéreszméjére, mint fiatalkori nagy olvasmányaim, melyeket pedig sorsom alapvető fordulóinak, utam – vagy tévutam – meghatározóinak gondoltam.

Folytatva Freudnak azt az ötletét, hogy a németek antiszemitizmusában közrejátszhat az egykor pogány germánoknak a kereszténység elleni lappangó lázadása –

hiszen a keresztény hit a zsidó monoteizmus gyermeke –, megemlíthető, hogy az Endlösung mélylélektanában talán annak is lehet némi szerepe még, hogy a zsidók ráadásul a biblia népe. Hogy el akarták törölni az írást. Magukra akartak maradni. Törvény nélkül.

A mélylélektan finomságai. A történelmi analízis ki-meríthetetlen forgószínpada, Hannah Arendt nagyszabású és mélyreható látomása az antiszemitizmus gyökereiről és szárba szökkenéséről a Felvilágosodás – tehát a zsidóemancipáció – Európájában. De hogyan magyarázza Auschwitzot, a Sonderkommandót, a lágerélet hétköznapi-jait? Itt valahogy minden történelmi, minden tudományos magyarázat elakad. Itt már az antiszemitizmus is aligha játszik valódi szerepet. Itt már csak ember embert kínozott, gyilkolt halomra, kéjelgett a felbomló hús bűzében, itt már csak hullákat égetnek a félholtak és tárgyakat szortíroznak a raktárnokok; mélyebbről, sokkal mélyebbről pusztul a világ, mintsem a történelem azt akár ésszel, akár tudománnyal felérhetné...

Megfigyelték-e már, hogy ebben a században minden igazabbá, igazabb önmagává vált? A katona hivatásos gyilkossá, a politika bűnözéssé, a tőke hullaegető kemencékkel fölszerelt emberpusztító nagyüzemmé, a törvény a szennyes játék játékszabályává, a világszabadság a népek börtönévé, az antiszemitizmus Auschwitzcá, a nemzeti érzés népirtássá. Korunk az igazság kora, ez kétségtelen. És merő megszokásból mégis hazudoznak, ám mindenki átlát a szitán; ha azt kiáltják: szeretet – mindenki tudja, hogy eljött a gyilkosság órája, ha azt: törvény – a lopásé, a rablásé.

Ne feledjük, hogy Auschwitzot korántsem Auschwitz volta miatt számolták fel, hanem mert fordult a hadiszerencse; és Auschwitz óta semmi sem történt, amit Auschwitz cáfolataképpen élhettünk volna meg. Megéltük viszont, hogy birodalmakat működtettek olyan ideológiák alapján, amelyek a használatban pusztá nyelvjátéknak bizonyultak, sőt éppen a nyelvjáték voltak tette használhatóvá,

azaz a terror hatásos eszközeivé ezeket az ideológiákat. Azt éltük meg, hogy gyilkos és áldozat egyaránt tisztában volt ezeknek az ideologikus parancsoknak az ürességével, a jelentésnélküliségével: s épp ez a tudás adta az ilyen ideológiák nevében elkövetett emberi rémtettek különleges és egyedülálló aljasságát, ez okozta az ilyen ideológiák uralma alá vetett társadalmaknak a gyökerükig hatoló pervertálódását. A gyilkos sortüzek, de még inkább a pusztító ökök, „a gyilkos bot zuhanása” egy, a szó szoros értelmében vett gyilkos értelmetlenség egyidejű elüvöltésével - a legkéjesebb hatalomérzésnek bizonyult, az értelem meggyalázásával egybekötött gyilkosság a gyönyör olyan orgiasztikus érzését váltotta ki, ami valóban apokaliptikus perspektívát tár az emberi létezés bármiféle jövőjére...

Egyszer analizálni kellene a ressentiment-nak ama fajtáját, amelyet a kor értelmiségije az értelem ellen táplál, megírni a szellem gyűlöletének szellemtörténetét...

Különös keserűséggel és különös elégtétellel (ha éppen nem gyönyörrel) rovom e sorokat, miközben mélyen átérzem létformám törékenységét, hiábavalóságát és korszerűtlenségét. Mi mozgat, miért kapirgálok golyóstollammal a papiroson? Titkos reggeleim, titkos sétáim, magányos, intim önkínzásom - mivégre? Kriptopróféta volnék? A kor romjai alatt megbúvó krónikás? Válaszokat fogalmazok Isten el nem hangzott kérdéseire? Kérdéseket fogalmazok Isten elhallgatott válaszaira? Egyszer majd az anyag kívülről való megformálására kell törekednem, az impassibilitére, a művészi hibátlanságra - de eljön-e az a pillanat? Fontos-e? Nem fontosabb e a kérdés, úgy, amint *Az angol lobogó* végén elhangzik: „Ki lát általunk?” Mert, végül is, úgy kell tudnunk, tehát élnünk is úgy kell, mintha valaki *látna* - nem minket, nem a mi szemünkkel, hanem az életünk által.

Mit jelent ez, szigorúan véve? Semmiképpen sem *megoldást*. „Nem vagyok hajlandó megváltott lélekkel bolyongani egy megváltatlan világban” - mondja Buber (idézi Vályi Nagy Ervin).

Budapest. 1994 januárja. Érzékelhető belső pusztulásom. Az újságolvasás ostoba szenvedélye. A gyűlölt tények, a pusztító környezet, az utcákon, a járműveken, a boltokban: a mindenhol és mindenkitől elszenvedett mindennapi agresszió a mindennapi gyűlöletrohamok reflexióját váltja ki. Ez az ostoba élet egyetlen szinten tart, röviden, az efemerre való reflektálás szintjén. Örök lelkem (hadd mondjam így), örök lelkem lassan elhagy, és már-már érzekelem csalódott lemondását: ebben a házban is hiába próbáltam fészket rakni...

A kisfiú ma reggel - úgy hat-hét éves -, előkelő, sötétes bőrű arcával piszkosan, rongyokban egy házfalnak támaszkodva üldögélt a hideg aszfalton a Margit körút és a Szász Károly utca sarkán. Némán, bensőleg mélyen elfoglalt arccal kotorászott a zsebeiben. Az adományokat egyetlen szó nélkül, néma méltósággal fogadta, még csak rá sem hederített azokra, akik az előtte tátongó sapkaszerűségbe hullajtgatták aprópénzüket. A képben volt valami végérvényes, valami egykedvű befejezettség, sőt elvégeztetés.

Elfordulni (mert nincs más utam). Elveszítem fogékonyságomat az öröm, az élet képtelen szépsége iránt - az önmagam iránti fogékonyságomat veszttem el. A fölöslegemet veszítem el, az életfölöslegemet, amiben a gazdagságom, az alkotás lehetséges forrása rejlik; holott csakis ebben, az úgynevezett alkotásban mutatkozik meg egyedül szóra érdemes lényem (de miért fontos, hogy megmutakozzék? - a soha el nem fogyó kérdések). Korszerűtlenül élni, azaz tragikusan, az egyszerű élet és a kiszámíthatatlan, gyors halál nagyszabású dimenzióiban, mint akinek, két dermedt gubóléte között, ez az egyetlen, kurta nyár adatott.

Mostanában elmaradnak útmutató, nagy álmaim. Hiába alszom, és fölöslegesen ébredek.

A végtelen sivárság, amikor elhagy egy érzés. Amikor kiolvastál egy hosszú könyvet, amelynek világába előzőleg belevesztél; amikor lezártál egy szerelmi kapcsolatot; amikor felhagy az inspiráció sarkantyúdöfködése – és egyszerre felfogod, megpillantod a világot, ezúttal cél, vágy, akarat és egyéb manipulációid nélkül, csak egyszerűen olyannak, amilyen, annak, ami.

Átéled szeretetlenségedet, és megérted, hogy a világ e sivársága mintegy a te műved.

Sokáig megvettem apáim élethanyagságát, hogy úgy éltek itt, ebben az országban, hogy, mintegy a dolgok természetes alakulása, mondhatni a szerves fejlődés folytán egyszerre csak szembe kellett nézniük az őket körülvevő igazsággal. Nincs súlyosabb erkölcsi-szellemi csapás, mint a halált várni olyanok kezéből, akiket a végsőig megvevünk. Miféle tanulság rejlik e mulasztás mélyén? Önmegvevés? Vakság? Kényelemszeretet? Hitetlenség? Fatalizmus?

Én is így élek itt, várakozva, közönyösen, bűnösen. Március van, süt a nap, közel a nemzeti ünnep. A Széna téren a villamosból kinézve, fiatal embereket látok masírozni, árpádsávós zászló alatt, terepszín ruhában, fekete bakancsban, a hónuk alatt fegyverféle. Mire készülődnek? A Margit híd aluljárójában fehér szakállas vénember, csendőrsárga ruhában, nemzeti színű karszalag, a közepén fekete kettőskereszt, a fején cserkészkalap, árvalányhaj, színes tollak... egy kiöregedett, nacionalista Winnetou. Lepedőnyi trikolorba burkolózó fiatalok, öles kokárdák fölött razziázó, gyűlölködően villanó tekintetek. Futólag felmerül a kérdés, érdemes-e elemezni a jelenséget; azt hiszem, nem. Ami mégis feltűnő benne: a mutáció hiánya. Mintha ezek a gyakorta fiatal emberek, eltekintve az eltekinthetőtől – a személytől – *ugyanazok* lennének, akiket a negyvenes években láttam, ugyanazok az arcok, ugyanaz a hang, mozdulat stb., s ez viszont valamilyen konstans valóságra utal. Szembeötlő az alkalmazkodóképesség, mindenféle flexibilitás hiánya – ugyanazt, ugyanúgy ismétlik –, s ez a vitális gyökerekben fészkelő, súlyos bajokra

mutat; agresszivitásuk disszimuláció, a nyilvánvaló dekadencia, az életképtelenség jele; ezeket az embereket nem az antiszemitizmusuk, a fékezhetetlen, korlátolt és mindenféle alkalmazkodásra, megújulásra képtelen egocentrizmusuk fogja elveszejteni – ezek a tulajdonságok csupán a jelei annak, hogy már régen elvesztek. Teljesen hiányzik belőlük a felvevőképesség finomabb ösztöne, bezárultak s kizáróak, és amint egy közösség kultúrája nem tudja követni a világkultúrát, értetlenül néz majd a lába előtt megnyíló szakadékba, holott ez a szakadék az ő számára nyílt, s pontosan azért, hogy belezuhanjon.

Minden tisztánlátás hiábavalósága. Az ember, emberi ésszel megítélve, egyszerűen szánalmasan nevetséges; van-e más ész is, amely megítélhetné őt? Vajon működő energia-e az ész, s ha az ész szakadatlanul kétségbe vonja az embert, nem kell-e ebből az emberben működő negáló erőkre, vagyis az ember feltétlenül bekövetkező pusztulására következtetni? A világban folyó küzdelmet nem lehet-e felfogni úgy is, hogy a ráció küzd az anyag renyheségével, azaz, hogy a ráció tulajdonképpen a fennmaradásért küzd az úgyszintén a fennmaradást szolgáló ösztönerőkkel, melyeket ha leküzdenie nem sikerül, akkor kénytelen magát a fennmaradást elítélni, s az ítéletet, az ösztönerők segítségével, végrehajtani?

Így nézve, a világ (s amit belőle látok) kétségkívül elnyerheti értelmét. Csak nagyon meg kell erőltetnem a szememet...

Valamelyik éjjel (ma? tegnap?) álomban *egy színház* (vagy koncert?)-teremben voltam, ahol az emberek a helyükről felállva tapsoltak. Hátról láttam őket (egy szürkés-kék öltönyre s fölötte a jól nyírt fiatalember-tarkóra pontosan emlékszem), tehát magam is a közönség soraiban lehettem. – Vagy netalán a színpadon?...

Ha a darabommal megvívok (s ez most mind valószínűtlenebbnek tűnik), elővenni a régóta késleltetett terveket (*A zóna* – önéletrajz, középpontjában A. hiteles tör-

ténete, esetleg az önéletrajz az ő szemszögéből – „én” az „ő” szemszögéből, egy perspektívából tehát, amelyből az önmagam ellen fordított stílus szenvedélye teljes mértékben elnyerheti erkölcsi igazolását).

Tegnap este az op. 127-es kvartett hallgatása közben (a második tételnél) feltűnt, hogy ez az érzés a mai művészetből teljesen hiányzik. Miféle érzés is ez? Ha meg kellene neveznem, leginkább így nevezném: a hála.

Nem szeretjük, hogy élünk. Nem örülünk neki.

Holott nagy kiváltság lehet az élet, ha végül halállal kell megfizetnünk érte.

Bölcs könyveket próbálok olvasni, és mind ingerültebbé tesznek. A bölcsesség úgyszólván szokásként tünteti fel az életet, holott az élet megszokhatatlan. Ráadásul ebben rejlik minden – vagyis az egyedüli – varázsa.

Életem hetedik évtizedének kellős közepén egyszerre rá kell eszmélnem, hogy munkamódszerem alapvető hibája eddig a munkamódszerem volt.

Tegnap barátok között. A rokonszenv szelíd, alig libbenő hullámai áradtak felém; nem mertem ringatózni rajtuk.

A hazaúton, éjjel, N. G. komoly arca volánánál. Azt kérdezte: ha Auschwitzot érvényes metaforának tekintem, akkor *komolyan* gondolom-e a fölösleges értelmiségiről szóló írásom utolsó mondatait, azaz, hogy – szerintem – fennáll-e a választhatóság „szabad” és „zárt” társadalom között. Azt feleltem, hogy komolyan gondolom, amit leírtam; s hogy a gyalázat tudatát nem lehet többé kisöpörni az életünkből, de hogy ez a tény sem további gyalázatokra, sem a cselekvés gyanúba fogására nem ösztönözhet.

Ma már azonban korántsem vagyok biztos mindebben. Nem vagyok biztos az ellenkezőjében sem. Egyáltalán nem vagyok biztos a szavaimban, mert ezek véleményt fejeznek ki, holott a véleményünket csakis az életünk alapozhatja meg, s az én életem nem alapozza meg a véleményemet, egyszerűen, mert az életem nem cselekvő élet, tehát ez egyszer megint a vélemények korcsolyapályájára léptem, s ter-

mészetesen, megint elcsúsztam rajta; azonkívül egyszerre megpillantottam magamat mint *esszé szerzőt*, és hirtelen elfogott a szomj-halál félelme a retorika sivatagában...

Hatást gyakorolok másokra, s közben azt sem tudom, hogy ki vagyok.

Az én életem valami más kérdést alapoz meg, s e kérdés talán így hangozhat: szükség van-e még az egyszerűen értett emberi komolyságra az élet előmozdítása érdekében, vagy el lehet-e tekinteni tőle az irányítás gyakorlása közepette; vagyis, hogy fontos-e még a klasszikus értelemben vett erkölcsi élet, vagy elegendő a hatalom gáttalan növelése; hogy továbbá a hatalom gáttalan növelése és az erkölcsi élet alárendelése (az egyén, a személy funkcionális kezelése) mennyiben szolgálhatja az élet jobbá és gazdagabbá tételét? (Modern totalitás mint az egységes kultúra imitációja.) S hogy az élet erkölcsi minősége – a törekvés, hogy *jobbak* legyünk – kategória-e még egyáltalán, amelyen érdemes még gondolkodni vagy Tolsztojjal véget ért az ember belső kultúrája?

És erről sincs *véleményem*, ezt a kérdést is csak *megtesztíteni*, a választ pedig csak élni, csak *gyakorolni* tudnám, anélkül hogy én magam valaha is megtalálhatnám...

„Solange du nicht zu steigen aufhörst, hören die Stufen nicht auf, unter deinen steigenden Füssen wachsen sie aufwärts” – „Míg nem vagy rest fölfelé haladni, nem restek a lépcsőfokok sem, aláfutnak fölfelé lépdelő lábadnak”: Kafka. – Én már az úrben lépkedem, ha éppen nem lefelé.

Ligeti György: „»Avantgard« és »modern« két külön stílusfogalom” (*Lettre*, 1994, második szám). – Ligeti ezzel, szokása szerint, ismét valami alapvető dolgot fogalmazott meg.

A regényírás új technikája mindössze azon a belátáson alapul, hogy immár nem az író ragadja meg a világot (mint a megismerés tárgyát), hanem a világ ragadta meg az írókat (mint korlátlan önkénye tárgyát), ám ez a belátás pusztító változásokkal jár az úgynevezett irodalomra, erre a mind nehezebben vegetáló művészeti ágazatra nézve.

Utolsó inspirációját ez a művészet még az emberi színvonal alig követhetően rohamos süllyedéséből meríti; de ez a megállíthatatlan süllyedés hamarosan elsöpör majd minden inspirációt – kivéve a pusztításét. Már most is: ki beszél irodalomról? Följegyezni az utolsó vonaglásokat; ennyi az egész.

Valami lepusztult, kietlen vidéken jártam; „lapos és üres táj, mintegy a világ peremén, mely már alig nevezhető tájnak”. Inkább érzelmileg érintett szemlélője, semmint a részvevője voltam a dolgoknak. A városféle valamilyen személerakodóhelybe, valamilyen lápvidékbe torlott. A zsemlyeszínű, borzas kutyáról kiderült, hogy nem sánta, csupán húzza a két hátsó lábát, mert képtelen megmozdítani a gyengeségtől. Mindent „alkonyi” szín öntött le, valamilyen tűz visszfénye. Homokbányához hasonló pokolbugyor mélyén egyszerre végelgyengülésben fekvő embereket láttam, mályvaszínű, hullafoltos arccal, az egyikre – férfi volt, ujjatlan gyapjúmellényben (amilyet A. kötött nekem) – jól emlékszem; szelíden haldoklott (mint különben a többiek is), viszontláttam a kutyát, a férfi mellén hevert, s ez az éhségtől sorvadozó ember meghitt gyengédséggel simogatta a hozzá tapadó, teljesen legyengült állatot. Feszélyezett a némaság ebben az elevenek lakta tömegsírban, ahol az agonizálás békés foglalatosságába merülve heverték az emberek. Nem okozott különösebb nehézséget, de tény, hogy önmagamat most már sem a haldoklók egyikeként, sem pedig szemlélőként nem érzékelttem; valahogyan felszívódtam a képben, mely azonban mégsem fogadott be. Emlékszem a mellényes ember immár nem evilági, elutasító arckifejezésére, ahogyan fektéből fölnézett (rám?), egyre a kutyáját simogatva: együtt várták a sorsuk beteljesedését, valamely hozzáférhetetlen göggel és nyugalommal.

Semminek sem jártam a végére, fel kellett ébrednem. Azután hamar megfejtettem. Most már kezdem ismerni álmaim szimbólumrendszerét. Tudom, hogy miért éheznek álmaim éhezői. Tudom, ki volt az ember. Tudom, ki volt a ku-

tya. Tudom, hogy miért kell éhezniük. Tudom, hogy mit vonok meg tőlük. Tudom, hogy miért kell látnom őket. Mindent tudok. És tudom, hogy tudásom kínja soha el nem fog hagyni.

Áprilisban újra Szigligeten; a régi hely, a régi szoba. Ahogy a felső sétány ösvényére léptem, szinte az arcomba csapott a virágillat, s vele a régi, régi alkonyati bánatok... Egy pillanat az egész, és minden nosztalgia valami déja vu-vá bizonytalanodott... Mintha már jártam volna itt. Mintha ebben a szobában fordítottam volna *A tragédia születését*, írtam volna a *Kaddis...* első sorait, mintha itt éltem volna át a vihart (egy hónap híján 18 éve), mely a *Kaddis...*-ban szerepel, s amelynek vöröslő villámlobbanásaiban úgyszólván az egész jövőendő művemet megpillantottam, mintegy a villámlobbanásokhoz hasonló fényben fel-felvillanva és kihunyva, hogy azután, az inspirációk és a depressziók e vihar fényjelenségeihez hasonló váltakozásaiban, sorra létrejöjjenek; mintha itt simogattam volna meg – számomra is váratlanul – a svájci lány haját, akivel egy hosszú délutánon gyönyörteli bosszút álltam egy rútul elfuserált ügyön, amit akkor, tökéletes kijátszottságom transzcendens udvariasságával, „szerelemnek” neveztem – és így tovább. Minden megvan, de minden megváltozott, én is. Az ember fölött úgy múlnak el a korszakok, akár a föld fölött a geológiai korok: a forró magma bugyborgó lávái, a jégkorszak, vízözön, kőkor, bronzkor, vaskor... Furcsa időjáték ez az itteni újra-felbukkanásom. Nincs mélyebb értelme, sem titkos jelentősége. Csak dolgozni szeretnék egy kicsit a darabomon, védetten, nyugodtan, távol a városban dühöngő örülettől. A parkban egy szarvast láttam, amint a frissen kihajtott rózsatöveket és bimbókat falta.

A darabom – s e pillanattól kezdve ezt szakadatlanul szem előtt kell tartanom – Auschwitz győzelméről szól, minthogy „az elbeszélés szelleme”, a világ mint elbeszélés is ugyanerről szól.

Írói csevegések a társalgóban: magányos ragadozók kóvályognak az üres tálak körül.

A pusztuló park. Az egykor erőtől duzzadó, lobogva ágaskodó túlevelű bokorcsoportozat itt, az ablakkal szemközt – „zöld lángnak” hívtam magamban hosszú éveken át – most kiszáradva, fakón és fonnyadtan kornyadozik.

Céltársaim közt hideg érzetűek bizonytalan élménye. Mintha hullók surranását hallanám a hátam mögött, de amint megfordulok, eltűnnek, vagy gyorsan mosolyra húzzák krokodilusszájukat. Egy kritikát nyomnak a markomba, nem tudom eldönteni, kajánságból-e, vagy pusztán jóindulatból. Egy hangsúlyos pontján e kritika engem „magyar írónak” nevez. Kérdés: miért kell engem „magyar írónak” nevezni, holott (többnyire) magyar környezetben játszódó történeteket írok, s (mindig) magyar nyelven? Miért e szinte provokatív állítás tehát: „magyar író”? Nyilván, mert nem vagyok az. (Nyilván mert nem tartanak annak.) Legalábbis az én fülemben ez a kijelentés, ez a szóösszetétel nem több ín-, torok- és nyelvhangú zörejnél. Kijelentés-értéke, mint talán Wittgenstein mondaná, nincs. Mert mit is akarna ez a kijelentés jelenteni? Valami ilyesfélét: annak ellenére, hogy nem vagyok „magyar író”, fogadjanak engem el és be, mint „magyar író”. Ez azonban korántsem az én kívánságom (meg sem kérdeztek róla), hanem azé, aki leírja; s többnyire olyanok írják ezt le, akik saját magukat szeretnék (s persze a problémáikkal együtt) valahol, valaminek be- és elfogadtatni, ezúttal alkalmasint „magyarnak” (noha egyáltalán nem világos, hogy a fogalom pontosan mit és kiket jelöl). Ami engem illet, már régen elfogadtam, a legújabb időszámítás kezdete után pedig nem csupán újra elfogadtam, de egyúttal *választottam* is a rám kiszabott státuszt: bizonyos körülményeknél fogva

nem tartozom (nem tartozhatom) ide, nagyrészt legalábbis nem azoknak írok (írhatok), akiknek a nyelvét beszélem, s ezt szinte jólesik ennyire világosan megfogalmaznom, miután sokáig (egy más helyzetben, a sarló és a kalapács között, ahol még a tükör általi homályt is csak tükör által láthattam) úgyszólván metafizikailag írtam le valódi helyzetemet, olyasféleképp, hogy idegen a világban, stb. Hogyne, hogyne: de a „világot” (amely körülvesz) Magyarországnak hívják, „idegenségem” valódi neve zsidó, márpedig ahhoz, hogy manapság (s ez a manapság immár jó hét évtizede tart) egy zsidó magyarnak fogadtassék el, bizonyos föltételeknek kell megfelelni, amelyek, hogy rövid legyek, lényegében az öntagadáshoz vezetnek.

Az élet ugyanis vagy demonstráció, vagy kollaboráció.

M. boldogság-tehetsége, e minden más talentumnál rendkívülibb adomány... Gyorsan visszahúzom a kezem, ha részeltetni akar belőle, de az ujjaim közé erőlteti az ujjait, s így mégiscsak becsúsztat a markomba valamennyit a kincsből; ijedten szorongatom, félek megnézni, félek, hogy a tekintetem homokká változtatja... – Elhagyatott mellékutak váratlan bája; egy mesebeli falu, hófehér oszlopos tornácok, piros cseréptető vakító csillogása, amint teljesen váratlanul az országúti emelkedőről elénk bukkan. Nevek, mint: Nemesvita, Nagyvázsöny, Vöröstó; álmos, örökévaló hangulatok, harangszó, gyümölcsös, egy kerítés mögül ránk csaholó kutya, egy sötét ruhás asszony a falusi utcán. A szelíd táj, a ritkás, álmatag bakonyi erdők; s egyszerre kinyílik a láthatár, s odalent napsütésben lángoló, sárga repcetábla.

Sem isten, sem ember, sem társadalom, sem ravaszul kigondolt „kötelességek” – egyedül a halálunk állandó szem előtt tartása kötelez elmélyült műalkotásra.

Május vége. Tegnap még a Leidse Pleinen kávéztam, az Americain Cafében, Amszterdamban. A Van Goghok, a Rembrandtok. „Az éjjeli őrzőjárat”, hirtelen szemtől szemben, ahogy az egyik terembe belépsz. A turbános önarckép,

mint Pál apostol. A rücskös arcbőr, a likacsos orr, a szkeptikus tekintet, a felhúzott szemöldök, az összeráncolt homlok: ezt az arcot soha többé nem lehet elfelejteni. A portugál zsinagóga („Esnagoga” – így mondják). Gennever, a Camus-regényben (*A bukás*) főszerepet játszó borókapalinka egy amszterdami kocsmában, ahol a sárgaréz csapok, a söntéspult, a Cézanne valamelyik képére illő bánatos palackok közt testes, sárga hajú kocsmárosné méri az italt, mellette kakadu topog és rikoltozik egy nagy kalitkában. Amszterdam házai, Amszterdam mítosza, Amszterdam története, a „protestáns szellem”. A szállodám ablakából a csatorna túloldalán látható keskeny babakázak, az elfüggönyzetlen ablakok, belátok egy konyhába, fölötte hálószoza, egy irodácska, icipici lakószoza (gondolom, csak látszólag icipici). Este fél tízkor, az addig lomhán gomolygó flamand felhők közül hirtelen kisüt a nap. A bordélynegyed, az áthatolhatatlan tömeg a lányok ablakai előtt az egyik szűk utcácskában; torlódás, kiáltások, fülledtség, indulatok vibrálása; aztán egy kéz hirtelen megragad egy torkot, és a házfalhoz nyom egy barnás arcú férfifejet; zuhogni kezdenek az ökölcsapások, a vonagló arcon végigcsorog a vér. Igen, végül is erre a jelenetre készülődött itt minden, ezeket az ökölcsapásokat érlelték az előzmények, s nyilván nemcsak ma, hanem minden este. Mégis, e félhomályos sikátorok, e különös formájú, kicsi házak, e vörös lámpás hidacsok és nyüzsgő utcák csatornaparti zord szépsége és fantasztikuma mindent elfogadhatóvá zsongít, mindent elvarázsol.

Azóta is egy bűvszó, egy varázsige kering mindegyre a fejemben: „a nyugati kultúra...” Csak bűvszó ez ma már – arctalan massa hömpölygése egy még mindig Európának nevezett múzeumban –, de micsoda múlt, mennyi torokszorító szépség, micsoda megdicsőítése az életnek, az életüknek, mennyi bátorság, mennyi igazság, mennyi nagyság és erő... Ahogyan Cocq kapitány csapata fürgén és tettere kész kíváncsisággal a sötétből kibukkan – egyetlen pillanatra csak: lámpásaikkal épp a sötétből érkeznek, és mindjárt

visszabújnának oda, hogy földerítsék mélyeit, hogy folytassák végeérhetetlen őrjáratukat, amely mára csak véget ért. „És mégis” – ahogyan a vén Oidipusz mondja; mégis, ki nem megy a fejemből ez a bűvszó, amelyhez mostanában két művet társítok, *Az éjjeli őrjáratot* meg az opus 132-es a-moll kvartettét...

Lerongyolódott, kóbor kutyák az emlékek, körbefognak, bámulnak, lihegnek, a holdra emelt pófával vonítanak, zavarnád őket el, de nem tágítanak, mohón nyaldossák a kezdetet, a hátad mögé kerülnek és beléd marnak...

Az elillant nyárképei, akár a hulló falevelekre írt jegyzet-sorok, amelyeket az ablakom előtt kerget a szél...

A hirtelen beállt sötétség egy forró estén, az erdők alján, a Zugligeti úton. A rám szakadó magány és szorongás. A kerítések mögött baljóslatúan felüvöltő kutyák; valahonnan elsütött légpuskák apró, gonosz csettenései. Gyakorlatoznak. Kik? Miért? Miféle ellenségek vesznek körül?

Az öregasszony, aki a Városmajor menti sétányon megszólít: merre van a János Kórház? A megszólítás fölöslegessége (hiszen szemlátomást pontosan tudta). A szeme, ez a beesett, a lelke mélyén tomboló káosz kifejezésével teli szem, amely különben teljes közönnyel pillantott az úgynevezett való világra, így rám is. Jó ruhája, ápolt külseje, s a mély seb a karján, melyen már megalvadt a vér; egyáltalán nem súlyos seb, de valami tétova, elveszett cselekvés árulkodó nyoma, valami félbolond matatás a magányos lakásban.

A karosszékekben ülve s Hesse *Demian*-ját olvasva, hirtelen kinyúló kezem az alábbiakat firkantja gyorsan egy apró számlacédulára: „Ijesztő, hogy mennyire nem érdekel a lény, aki vagyok”. Felállok, az ablakhoz lépek: odalent az utcán egy kutya vezet egy kutyát, s nem tudom megkülönböztetni, hogy kettejük közül melyikük a gazda.

Találkozom ajtószomszédommal, akit évtizedek óta ismerek, s ma feltűnik hirtelen megváltozott arca, sápadtsága, furcsán megnagyobbodott fogai; bolondságokat beszél,

és rémülten látom, hogy másként jár, mint eddig, apró, tipegő léptekkel. A kiadói igazgató kurta rövidnadrágban, átíz-zadt pólóingben fogad az irodájában, s mialatt – úgymond – velem tárgyal, percenként felugrik és kirohan a szobából, vagy kopogás nélkül benyit valaki, láthatóan fontos hírt közöl vele suttogva, anélkül hogy felém akár csak a fejét is megbiccentené, ő pedig válaszol neki, félbeszakítva velem megkezdett mondatát. A villamoson a fülledt meleg, a tébolyult, kiégett vagy brutális arcok, a fiatal nő, felcsúszott szoknyával, amint kacéran „megnedvesítette ajkát”, s lilás nyelve olyan volt, akár egy duzzadt pióca. A szomszédos országban ember az embert kibebezi, megerősokolja, Afrika egy kontinensnyi Auschwitz, orosz és magyar ügynökök futkosnak atombomba darabkákkal a zsebükben, s mialatt megbízóiktól átveszik a csempészésért járó tiszteletdíjat, oldalukat, veséjükét, lépüket szétmarcangolja a farzsebükben hordott plutónium.

A korszellem a világvége. Összeállítok egy elbeszéléskötetet, s ezt a címet adom neki: „Világvég-történetek”.

Minden mű egyetlen, nagy inspirátora és inkvizítora: a halálfélelem.

Július 4: Akár ragyogó napsütés, akár csillagos éjszaka, az autó Mattersburg és Bad Tatzmannsdorf közt ingázik száguldva, M. meg én vezetünk, és diadalmasan szól a Waldstein szonáta...

A jegyzetfüzetből: „Három éve, *Az angol lobogó* óta nem hoztam létre semmilyen narratív képződményt. Mintha e lélekmélyi utazások helyett mostanában inkább osztrák és svájci tavakhoz utaznék szívesebben...”

Feloldható ellentét.

De ha mégis sötét balsejtelmek kísértének a létezésem tényét illetően, jól kell tudnom, hogy nem halálfélelem ez, hanem épp az ellenkezője: egzisztenciális szórakozottság. Meg-megfeledekzem a halálról, s ez árnyékot vet ittlétem komolyságára. Ha a létezésem nem hihetetlen, akkor szóra sem érdemes.

Langyos nyárutón A.-val és Esterházyval Salzburgban. Felolvasások. Majd A.-val a Traun-See-nál. Erkély a tó fölött. Akárhogy nézzük (s ha utószezon van is): ez luxus-hotel, szerető ajándék A.-nak, életem elképesztő fordulatai, s e fordulatok teremtette lehetőség folytán. Óvatosan fogadja, az elkésettség melankóliájával s megvesztegethetetlen távortartással, melyet mintegy a jóvátehető évek keserősége iránti hűség parancsol rá; és el-elfog a rémület, mert szinte tapinthatóan érzékelek valami megmásíthatatlant (tán, amit végzetnek szoktak nevezni), s azt, ahogy a dolgok e makacsságának az ember végül megadja magát, kihíva a hanyatlást...

Élj úgy, mint akinek minden lépését áldás kíséri. Élhetsz úgy is, mint aki elátkozott. De akkor átkozott leszel. Viszont: hogy élhettél és munkálkodhattál, történjék bármi is, mindenképpen áldás volt; s azért volt áldás, mert elátkozott mi voltodban is képes voltál észrevenni az élet nagy esélyeit.

Ha igaz, amit Camus mond: hogy a boldogság kötelesség, ez az igazság csak akkor állná meg maradéktalanul a helyét, ha tisztáznánk: önmagunkkal, embertársainkkal, netalán Istennel – tehát *kivel szemben* kötelesség?

Tisztázandó még a boldogság minősége. Ha foglalkozásod – nem, ezúttal hagyjuk az understatement-eket: ha életszenvedélyed az emberi állapot megfogalmazásához köt, ki kell tárnod szívedet az ebben az állapotban rejlő teljes nyomorúság előtt; ám mégsem maradhatsz érzéketlen a ceruzád futása, az úgynevezett alkotás öröme iránt. Csaló vagy tehát? Feltétlenül; de minden nagy kalandban ott a parancs: adnod kell magadból, egyék a húsozat, igyák a véredet... A legrosszabb vég valami kisszerű, hétköznapi zavar: ez mindenre rácáfol. Ki nem lépni az ünnepi fényből – ó, az unalom borzalma: az unalom bűn.

Ha létezésed nem hihetetlen, akkor szóra sem érdemes.

A platánok szegélyezte provence-i országút. Avignonban a sziklákba vájt meredek sikátorok, a süvöltő mistral és a pheaákoknak való szálloda, a Mirande; a templom

előtti kiugrón a parancsolóan fölmeredő, hatalmas kereszt, a középkori hidacska a Rhône fölött, a változatlanul dühöngő szélvihar. Cannes-ban az esti séta a pálmák alatt, a szállodák, a szökőkutak és a tengermoraj e giccsvilágában nyelvet nyújtok a csillagokkal kiveret, szubtropikus égnek... de a szállodánk mögött utcák futnak keresztben s föl a dombnak, és elképzelem, hogy e bájos kulisszák közt tulajdonképpen *élni* is lehetne, lakni, dolgozni, gyönyörködni és meghalni. Előző napon a St. Sebastienből Cannes-ba vivő tengerparti út vörös szikláit. A beszélgetések M.-val az autóban. Párizs. A város annyira „otthonos”, hogy noha először járok itt, s egyetlen szót sem értek franciául, minden további nélkül eltalálnék a Boulevard de Courcelles közelében lévő szállodánkhoz – ha a volánnál ülő M. mégis nem helyezné bizalmát inkább egy taxisofőr kétségkívül jobban megalapozott helyismeretébe.

Avignonból kijőve, az országutat keresgélve, német rendszámú bérautónkkal elakadtunk egy szűk utcában, s alighanem tilosban is; hirtelen erős ütés döng a kocsi tetőjén, odakintről egy rettentő, gyűlölet torzította hang rikolt ránk: „Weg von hier!” – erősen franciás színezetű kieltéssel. Az ijedtség múltán felfogom: egyszerű félreértés történt, a hang egy francia németfaló hangja volt, aki engem, sehonnai pesti zsidót a németek számára őáltala elgondolt francia infernóba kívánna száműzni. Üldözött zsidóból, lám, egyetlen pillanat alatt üldözött németté váltam – ilyen ez a világ, mindig önmagán áll bosszút, ha bosszút áll.

A párizsi szállodában M. megkérdi, hány óráig szolgálnak ki reggelit. „Egész nap, Madame!” – hangzik a válasz, és egyszerre Szomory, vagy még inkább Vaszary párizsi regényeiben érezzük magunkat.

Az uzsonna a Chamonix völgyben. Esteledett, a levegő metsző volt... és illatos. A lakatlan erdők, völgyek és hegyhátak közt egy fura, kerek üvegépítmény, valami múzeum. Különben senki, semmi. Egy kőasztalon ettünk, előző napról maradt brie-t, kekszet, s helybeli rozét ittunk rá. Fáztam, M. ideadta a pulóverét, ő maga él-

vezte a hűvöset, az arca ragyogott. Eszegélve fontolgtatuk, mennyi út áll még előttünk, s hogy hol szálljunk meg éjszakára. Az árnyékok elkomorodtak s mind mélyebb színeket öltöttek, míg odafent a hegytetőn még napsütésben álltak a fák. Nem gondoltam rá, de azt hiszem, boldog voltam. Hatvan évi bezártságom, börtönlétem, egy ilyen út által, itt a Montblanc tövében, éreztem, inkább beteljesül, semmint kérdésessé válna. Egy másik létmód küszöbére érve megértettem, a választóvonal annyira éles, a két létmód - a köztem és köztem - tátongó szakadék oly mély, hogy azt csak a legnagyobb erőfeszítéssel lehet áthidalni. Mintha valami pusztító erdőtüz határvonalán állnék, s föl kellené becsülni a kárt, a nyereséget; fölmérni, hogy mit hoztam létre eddig, s hogy hol keressem a kreativitás erőforrásait ezután. Tudom, hogy megkísértenek majd a közhelyek, tán a mámor könnyelműsége is, amely oly könnyen megtéveszt a boldogságot illetően, és mint a tókesúlyát veszített vitorlás, elsodródhatom az életemtől. Megértettem, hogy a boldogság - az én boldogságom - minden könnyűség elmentéje. A boldogság - az én boldogságom - a teherviselés könnyűsége, a mámor mámore, amikor az élet képein egy futó pillanatra átüt a létezés meghökkentő ténye s a színeket átszínezi az igazi szín.

Az elillant nyár képei...

Hideg lett.

Jöttem lefelé a Zugligeti úton a hideg, októberi napsütésben. Egy idős asszony állt a járdán, sugárzó, hebefrén mosollyal, mintha engem várna. Én is rámosolyogtam, apró, élénk, kék szeme volt. „Hogy hívják?” - kérdezte. Éreztem, resteltem kimondani a nevemet, mintha valami idétlenséget rántanék elő a zsebemből. „Talán ismer?” - kérdeztem. Mosolyogva, élénken bólogatott, a kezemet nézte. „A kesztyű - mondta. - Kell?” Megérteni véltem, mit akar, lehúztam a kesztyűmet és megérintettem, egy pillanatra a kezembe vettem a kezét. Felragyogott az arca, mint akit öröm

ért. Aztán, egy kicsit szégyenkezve odébb álltam, mint a guru, aki éppen az örök életről győzött meg valakit, miközben pontosan tudja, hogy testében vájkal a halál.

„Megértjük-e valaha, amit gondolunk?” (Jung.)

Megértem-e valaha az életemet? Megérthetem-e? Minden ellene szól: a bennem gyökerező idegen én, az önigazoló moralista, a hazug fabulagyártó.

Hannah Arendt állítja, hogy minden írásának egyetlen indítéka: megérteni valamit. De ránk hagyja a „megérteni” szó homályát.

Megérteni: ez valójában annyit jelent, mint birtokba venni (különben nem volna ennyire fontos).

Létezik-e a megértésnek olyan útja, hogy nem birtokolom, nem kerítem a hatalmamba azt, amit megértek? Mondjuk: beleveszni egy elbeszélésbe, és ott valami kiúttalan csapdában foglyul esni...

Mi egyéb az életem, ha nem egy ilyen elbeszélés? Hogyan lehetne ezt az elbeszélést szólásra bírni? Csakis *elbeszélhető* valóságként; tehát – valóságként – sehogy, csak ha megtalálom rejtett tartalmát, a bábjáték mozgatórugóit. Ez az elbeszélés akkor a szakadatlan küzdelemről szólna, amely, észrevétlenül, akár egy őscsíra állapotváltozásai, egykor megindult bennem, hogy a létezés feneketlen mélységeiből a tudat felszínére vergődjem, majd e létezést (a létezésemet) ezzel az újdonsült tudattal elfogadtassam. Teljesen világos, hogy e kijelölt pontot: a révemben fennálló tudat és az általam fenntartott létezés egybeesését elérni nekem, mondhatni e küzdelem örökös sebesültjének, hogy költői legyek: szakadatlan vándorutat jelent a mindig a távolban kéklő csúcsok felé; de ha egyszer netalán úgy vélném majd, hogy célhoz értem, e rettentő harmóniában mind a tudatom, mind a létem kihunyna. Más szóval: életem kemény küzdelem a halálomért, és ebben a küzdelemben – nyilván – se magamat nem kímélem, sem másokat. A többi részletkérdés, és akárhol elkezdhetem; elég, ha jegyzeteket írok egy eljövendő regény jegyzeteihez; emlé-

keztetőket egy kizárólagos emlékezet - a sajátom - részére, amely pillanatnyilag még nem kész megnyílni a megkövült és univerzális emlékezet: a forma számára.

Még a nyáron, Ausztriából hazajövet, meg akartuk nézni a helyet, ahol apám meghalt: M. talán még inkább ragaszkodott hozzá, mint én. Keresztülhajtottunk Sopronon, majd bal felől Sopronkőhida végeláthatatlan börtönvárosa szegélyezte utunkat, szürkén, nyomasztóan, örökkévalóan. Elértünk valahová, ahol fehér por kavargott, és nyomorúságos bódéknál sört ittak az emberek. Kővilág kezdődött itt, fehér kavicsok, fehér kövek, fehér sziklák a még kemény, nyáresti fényben. Egy színlapon operettet hirdettek. A bejárat mögötti kőmezőn burgenlandi turistabuszok parkoltak, száraz port kavarva csosszanó, nehéz léptek igyekeztek a barlangszínház bejárata felé, ahonnan már kihalatszott a zenekar hangicsálása. Egy jegyszedőféle ember a jegyünket kérte. Megkérdeztük tőle, hogy van-e itt valahol emléktábla. Elképedt: emléktábla? De megpróbált segíteni rajtunk: talán ötvenhatos emléktábla? Nem, negyvenötös emléktábla. Jött egy fiatal rendőr. Igen, ő tud valamik valamiféle emléktáblájáról, látta is, de hogy pontosan hol, azt elfelejtette. Ő is kérdezte: miféle eseményről van szó? Nos, tömeggyilkosságról - mondtuk óvatosan. Igen, de mikor? - akarta tudni. Az ötvenes években? Vagy ötvenhatban? Vagy utána? Nem, negyvenötben. Ezen aztán végképp elámult: - Negyvenötben?! mint ha csak, mondjuk, óperzsa maradványok után kutatnánk. Nekivágtunk a kietlen kősvatagnak, a színházi grottában, nagy csinnadrattával, éppen fölcsendült a nyitány. Kőtorlaszok, kőmezők, távolabb meredek sziklafalakkal övezett kőszurdék tárult elénk. Elnémultunk, mert megértettük, helyben vagyunk. Ausztria felé botladozva, ahonnan mi most egy fürdőszállóból, s tán ugyanazon az úton ide megérkeztünk, a halálmeneteket még beteretelték e természeti sziklabörtönbe, valószínűleg utolsó magyarországi szálláshelyükre, mielőtt átadták őket a németeknek; aztán osztrák területen működő koncentrációs táborok felé

hajtották őket tovább. Ezrek, tízezrek férhettek el itt 45 telén, kora tavaszán a kövek közt, a fagyban. Aki reggel nem tudott - vagy nem akart - tovább menni, belelőtték a barlangokba. Egyetlen szóra sem volt szükség, a puszta helyszín mindent elárult. Semmi más nem történhetett itt, e hely lelke a sortűz, a kínzás, a gyilkosság volt. Egy ideig tétován kutattunk még valami jel, valami emlék, maradvány, ki tudja, mi után; sziklák közt botladoztunk, kötörmeléken csúszkáltunk. Azután föladtuk, kézenfogva, szótlánul visszakulogtunk a parkolóhelyre, ahová kiszűrődött a rikító operettmuzsika.

Angol színek a Városmajorban. Ködös decemberi reggel, a sétányról lelátni a mélyebben fekvő barna, rőt és sárga parkra, ahol a kopár fák között nagy, világosbarna vizslakutyák futkosnak a barna avaron, fürgén, kecsesen és némán.

Az embert nem hagyja nyugton az érzés, hogy az élet nem az a primér, *szervesen összefüggéstelen* jelenséghalmaz, aminek mutatkozik, hanem valamilyen *háttere* van.

Olvasd el a *Solness építőmestert*, hogy lásd, hová hanyatlottak a szimbólumok. A templomépités nem szimbólum többé.

Van-e még érvényes jelkép? A modern mitológia egy gigantikus negatívummal kezdődik: Isten megteremtette a világot, az ember megteremtette Auschwitzot.

Elképzelek egy modern teológiát, amely kizárólag a teremtés valamennyi gonosz tapasztalatát összefoglaló *tudomány* lenne, előadásmódját azonban áthatná valamilyen *isteni stílus*, egy metafizikai ellenpont, de csak mint művészet, s nem mint artikulált érvelés.

Mit kezdjünk a „szemrehányással”, hogy a zsidók nem tanúsítottak ellenállást az Auschwitzba hurcolásukkor? Krisztus sem tanúsított ellenállást sem a megkínzása, sem a megfeszítése alkalmával. Meg kellett történnie, s hogy megtörtént, nem múlik el. Ebben az értelemben gondolom, hogy sem a keresz, sem Auschwitz nem *mulandó*.

„Felvilágosult” gondolkodásmód ez? Nem tudom, de művész számára termékeny gondolkodásmód, mert megnyitja a jó stílus perspektíváit.

Egyedül a hit valóság. (A tévhit is.) Egyedül a hit teremt valóságot (a tévhit is).

„Olyan pokoli forróság volt, hogy a kertekben hallatszott a virágok jajszava, és a férfiak teherbe estek. Egyikük megszülte Adolf Hitlert.” (Kazimiersz Brandys: *Jellemek és írások*.) Ugyanebből a könyvből: „A tizenhetedik század elején Vilnában több tucat *askenázi* rabbi gyűlt össze, a beavatás bölcsei és a kabbala kutatói. (...) A rabbi harminc hónapon át tanácskoztak, és végül megtalálták a választ. Meghökkenítő volt: »A leghalványabb kétség sem fér hozzá, hogy jobb volna, ha a valós világ, melynek léte a tudatunkban él, sohasem teremtett volna meg. És minden kétségen kívül az volna az emberiség számára a legkívánatosabb, ha kimúlna és szertefoszlana abban, ami végtelen«. – Feltűnően hasonlít mindez Szilénosz válaszához, amit Midász király kényszerített ki belőle: „...a legjobb neked meg nem születni, nem *lenni*, *semminek* lenni. A másodsorban legjobb azonban neked – mielőbb meghalni.”

A pillanat, amely, úgy látszik, csaknem minden haldokló számára elkövetkezik: amikor az arcára egyszerre kiül a hirtelen csodálkozás. Akik ilyenkor mellette vannak, látják ugyan, de aligha értik ezt a csodálkozást, amely a haldoklót félig-meddig eszméletlen állapotában meglepi. Valamit hírül vesz ilyenkor, valami helyrehozhatatlant, valami rettenetesen, mellyel szemben tehetetlen mindaz, amivel négy-öt-hat-hét-nyolc évtizeden át – egész életében – áltatta magát. Ez lehet a halál borzalma, ez a döbbenet, amikor az ember ráébred teljes elveszettségére – és nem maga a halál, amely végül kioltja őt s a félelmét.

Elemezni kellene a „sötétség”-érzést, amelyhez képest az életet lángnak látjuk (az egyik legősibb metafora): a holtak s a meg nem születettek sötétsége ez, amire gondo-

lunk? Vagy csupán az élők viszonyítás-rendszeréről van szó, merő pszichológiáról, halálfélelemről, az ő tudatukban lapangó sötétségről, érzékcsalódásról? Minden szó egy másik világ feltételezésére utal. „Érzékcsalódás?” De *mihez képest* csalódás, mi az a szubsztancia, amit érzékeink hamisan közvetítenek számunkra? A nyelv utal valamire, amit a tudás nem képes követni: a nyelv is érzékcsalódás? – Különös: fiatal koromban minden további nélkül el tudtam fogadni a sehonnan-sem-jöttem és a sehová-sem-megyek radikális tudatát. Minél tovább élek, annál fogyatékosabbnak látom e radikalizmust. Minél tovább élek, annál inkább látom, hogy e radikalizmus egyféle *életmód* csupán, s még számos különféle *életmód* lehetséges. Szinte tényként észlelem azonban, hogy rendszerben élünk, s e rendszert viszonyítás-rendszernek észlelem, labirintusnak, olyan labirintusnak azonban, amelyet végezetül is megterveztek. S ha nem is szükségképpen *valaki* tervezte meg, az én számomra mégiscsak megtervezettnek mutatkozik (noha a tervrajzot nem ismerem) (mint egyébként magamat sem). Most azután előszedhetjük készen álló fogalmainkat: Isten, az abszurd, a katasztrófa, az általános relativitás, vagy ahogy tetszik... Az ember számára – de hogy az „ember”: az én számomra azonban mindez, amíg csak élek, értékproblémaként jelenik meg, az életem föl- vagy leértékelése formájában, pontosabban az értékteremtés feladatában, amitől majd függővé teszem, hogy mit is kezdjek ezzel a lidérccláanggal, az életemmel. Jól emlékszem, nyolc vagy kilenc éves lehettem, amikor karácsonyra (de lehet, a születésnapomra) naplófüzetet kértem ajándékba: valami bizsergett bennem, amit csakis valamiféle szisztematikus, aprólékos tevékenységgel véltem levezethetni. Homályos nyugtalanságom egy homályos képsort hívott elő: hosszasan piszmogok valamivel valamin, mondjuk egy írószerszámmal a papiroson, s ez a magányos művelet végül megnyugtat.

De miféle izgalom mozgólódott bennem?

Bár a nihilben nőttem fel, és tiszta ésszel – vagy inkább a gyakorlati eszemmel – kora gyerekkoromtól fogva a nihilhez tanultam meg alkalmazkodni, a nihilben mozogni s abban kiigazodni, minthogy egyszerűen a nihil jelentette számomra az életet, amelyben ki kell ismernem magam, és ez nem is ment sokkal nehezebben, mint ahogyan a gyerekek megtanul beszélni: ha gyermekes hitem az eredeti – mondhatnám eredendő – értékekben nem maradt volna érintetlen, sohasem tudtam volna létrehozni semmit. De honnan valók ezek az értékek, ha körülöttem mindenki megtagadja őket, és honnan ered az ezekben az értékekbe vetett bizalmunk, ha a gyakorlati életben kizárólag a cáfolatukkal találkozhatunk? S a bizalom itt úgy értenődő, hogy az ember felteszi ezekre az értékekre az életét, és azután magára marad velük, akár a letartóztatott a magánzárkában, aki nem is a tárgyalást, hanem már csupán az ítéletet várja; ráadásul a kedvező ítélet itt egyenesen a törekvései cáfolatát jelentheti.

Nagyon éles szem és nagyon rugalmas szellem kell ahhoz, hogy az ember valamiféle törvényszerűséget pillantson meg az életében; s ha mindehhez még egyfajta csendes konokság is társul, amelyben kellő arányban keveredik egymással az éleslátás meg a vakság, úgyhogy e keverékből a tehetség különös jelensége áll elő, akkor *fölfedezi* ezt a törvényszerűséget.

Nem talán arra a végső belátásra nevelne az élet, hogy nem érdemes tovább élni? Igen, ez a látszat. Az életünk értelmetlen, de ez is nyilván csak látszat, ugyanis az élet és az értelem között nincs összefüggés. Hacsak – mi magunk nem. Vagyis olyan közvetítők vagyunk, akik az életet az értelemmel összekapcsoljuk, s bár gyakorlatilag mindkét területen, az életén is, az értelemén is csődöt mondunk, ez önmagában mit sem jelent a szokatlan dimenzióhoz képest, amit minden egyes emberi élet megteremt. Talán megvalósítunk egy célt, miközben e megvalósítást – mindennapi tennivalóink közepette – nem sokra tartjuk, sőt észre sem vesszük, s ilyenformán miközben életünk célját betöltjük,

magát az életünket céltalannak érezzük. De mi mást tehetnénk? Az „élet” végül is személyre szabott; s ha eljuthatunk is a belátásig, hogy létünk tévedés, e tévedés méltó helyrehozásának – legalábbis a személyünket illetően – alig-éppen a halált tekinthetjük.

Ezerkilencszázkilencvenöt lucskos, hideg tavasza. „No pasaran” – hogyan jut most hirtelen az eszembe ez az egykori, legendás jelmondat? A tábortüzek, a nótázások, a vezetői arcok, amelyek valami nagy, nagy elszántságot, valami hősiességszerűséget sugároznak, s amelyek később idejekorán eltűnnek majd a színtérről, hogy azután más színtereken, új szerepben bukkanjanak fel – no meg a pillanat mámorától elbutult tömegarcok, amelyek szemgödreibe, szájníllásaiba hamarosan földet lapátolnak.

Az ostoba kérdésre, hogy „lát-e különbséget a fasizmus és a kommunizmus között”, ezt a kurta választ lehetne adni: a kommunizmus utópia, a fasizmus gyakorlat – a pártmozgalom és a hatalom az, amely a kettőt egyesíti, s a kommunizmust is fasiszta gyakorlattá teszi.

Este, mialatt átvágtam a Moszkva térnek nevezett apokalipszisen, a rosszul megvilágított villamossínek felől nehéz puffanást hallottam: egy súlyos test vágódott el éppen, egy férfi, mindkét karját furcsán fölfelé lökő, de elakadt mozdulattal, majd a földön, nagy nehezen, a hátára gördült. Néhány segítő kéz nyúlt érte sietve (az enyém is), miközben az orrnyergéből patakzani kezdett a vér (a kesztyűmre is jutott belőle valamennyi). Talpra segítették, tovább mentem a villamosmegálló felé, de még egyszer hátrapillantva láttam, hogy az ember ismét a kövezeten fekszik. Akkor már többen is fölé hajoltak, lassan teljesen körülfogták, többnyire rosszul, vagy egyenesen rongyosan öltözött emberek, s már a távolból is tekintetek irányultak az áldozat felé, éhesen parázsló hiénatekintetek. Az egyik ilyen hiéna külsejű alak, a kitartó üldözéshez szokott ragadozó inas alkatával, előrebukó vállal, aránytalanul hosszú karokkal, aki eddig csak távolból figyelte a fejleményeket,

épp abban a pillanatban indult a hangyabolyként nyüzsgő csoportosulás felé, amikor én a villamosra felszálltam. – Ideérve, Török utcai irodámba, ebbe a végzetes 28 négyzetméterbe, amely A.-val 35 éven át az otthonunkul szolgált, megvizsgáltam a kesztyűmet, melynek bal hüvelykuján, valóban, elmázolódott vérfolt volt látható. Ezt, még kabátban, megkíséreltem a mosdónál hideg vízzel és egy szivaccsal eltávolítani. Mi történhetett közben az áldozattal? Ott fekszik-e, már teljesen kirabolva s meztelenre vetkőztetve a Moszkva téren? Vagy talpra állították, fölsegítették valamelyik villamosra, s csak most veszi észre, hogy hiányzik a pénztárcája? A tudatán van? Tudja, hogy mi történik vele? Tudja-e, hogy feljegyeztem a történetét? Tudom-e, hogy neki ez mennyire mindegy? Tudunk-e a sorsunk, az életünk képtelenségéről, szegyenletes véletlenjéről, minden pillanatot szegyenletes véletlenjéről, mely pillanatokhoz oly esendően, oly szegyenletesen ragaszkodunk, hiszen e képtelen pillanatok sora az életünk? Van itt komoly és megalapozott ellenérv? Én egyet sem találok...

Májusban ismét Berlin. Filmforgatás. Könyveimet belehelyezik egy tűzhelynek kialakított mélyedésbe, az egykori náci könyvégetés emlékhelyére, s ott lefilmezik őket. Daldalt kellene éreznem. Nem érzek.

Münster. A gyönyörű székesegyház tornyáról különös kituduketrecek lógnak. Elmagyarázzák: annak idején ezekben a kituduketékben tartották fogva és kínozták meg a lázongó protestáns eretnekeket.

Heidelberg. Vendéglátóm, rokonszenves, még inkább fiatal egyetemi tanár az asztalnál hosszasan ecseteli a Balkánról ide, északra irányított állatszállítmányok gyötrelmes útját. Mire a marhákat végre a vágóhídra felhajtják, a bika önként térdre rogy a tagló (illetve a taglónak megfelelő, korszerű gyilkolószerszám) előtt, mert megértette a sorsát. („Das Urteil kommt nicht mit einemmal, das Verfahren geht allmählich ins Urteil über” – „Az ítélet nem egyszerre jön, az eljárás maga válik lassacskán ítéletté”.)

Hamburg: felolvasom az előadásomat, majd a nem túl népes közönség köréből kilép egy ősz hajú, világló arcú, pulóveres férfi. Bemutatkozik: Ligeti György. Egy pillanatra elakad a szavam.

Szakadó esőben, hidegben indulok másnap Hamburgból Frankfurtba, itt végeláthatatlanul bolyongok és autóbuszozom a repülőtér területén, végre eljutok egy zárt, valami lidérces fényel kivilágított rémületes folyosóra, ahol kétoldalt katonák és katonanők – szép, szőke lányok – állnak, egymástól alig méternyi távolságra, mozdulatlanul, közönyös arccal, előre szegzett fegyverrel és tekintettel. Kietlen terem következik, ahol a bőrdömből minden egyes ruhadarabomat ki-, majd kapkodva újra vissza kell csomagolnom. Összezavarva, magamból kivetkőzve és megadóan indulok a következő terem felé, akár a heidelbergi professzor marhái.

Tel Aviv: meghitt, szinte öröktől fogva ismert idegenység. Végre azonban meleg van. A tenger. A Rehov mair Dizengoff és a Rehov Frischmann Street sarkán vacsorázom. A vendéglős egyszerűen beint az utcáról. Hívogató mozdulatokkal egy székre mutat a teraszon: „S’il vous plait, monsieur”, mondja. Franciául próbál velem beszélni. Hízogó, de sajnos, nem tudok franciául. A csirke mellé felvonul a délkelet minden gyönyöre, zöld és fekete olajbogyó, paradicsom, gyümölcs, fűszerek, tarkabarka saláta. Egy-egy sötét bőrű nő láttán elakad a lélegzet. Ortodox zsidók, közép-keleteurópai semmilyen zsidók haladnak el a terasz előtt. Próbálom felfogni, hogy itt mindenki zsidó, afrikai külsejű vendéglősöm, a nordikusan magas és karcsú vörhenyesszőke lány, a szakállasan, pajeszosan erre csoszogó bácsi. Végül csak a lármás éjszakai forgalmat látom már, akár Olaszországban lennék. Vagy Budapesten. Furcsa kockaházak, előreugró tornácok, napvédő redőnnyel, egy kicsit kopottas minden, néhol egyenesen az Újlipótvárosra emlékeztet. Bemelegyek egy elegáns mellékutcába. Pálmák, fantasztikus növények, jól épített villák meg elhanyagolt udvarok tarka

egyvelege, ez a város él és életet kínál. A „hazatalálás” élménye azonban elmarad. Tulajdonképpen minden elő-re kalkulált élmény mindig elmarad. Mégsem vagyok zsidó? Hát mi vagyok? Németországban, persze, még kevésbé voltam otthon, „otthon”, Magyarországon pedig deklarált az idegenségem. Az elutazás Frankfurtból, az ismételt motozás, a megfigyelőállások középpontjában álló légikijárat. Az útlevevizsgálatnál most már nyílt megkülönböztetés: EU-polgár jobbra, más állampolgár balra. Berlinbe alig tudtam beutazni, mert nem találták a visszaútra szóló jegyemet. Csak amikor igazolták, hogy másfelé, via Izrael hagyom el az országot – de biztosan elhagyom –, akkor engedtek csak fölszállnom a repülőgépre. A zsidóságom mellett most a magyarokat sújtó diszkriminációt is vállalnom kell; az előzővel semmi bajom, mert annak, hogy úgy mondjam, stílusa van; a másodikat viszont méltánytalannak érzem. Nem magyarságomat sérti, hanem a megszenvedett zsidóságomat, minthogy bármilyen minőségben érjen is diszkrimináció, engem az mindig kizárólag zsidó minőségben érint. Lehet, hogy ezt nevezik identitásnak? Lehet, hogy akkor mégiscsak zsidó vagyok?

Tel Aviv-i telihold. A Marriott, a Hilton, a Sheraton magasépületei mögül, egy kövekből rakott egyszerű, ósdi kis hullámtörő felől a habok selymesen szaladnak a lábam felé, akár a Tel Aviv-i macskák.

Másnap délelőtt az iskolában. Felolvasás izraeli diákoknak a héber *Sorstalanságból*. Talán még ez sem...? Dehogynem. Bár a nyelvi nehézségek, meg a romlatlanság előtti... hogy is mondjam: zsidó feszélyezettségem itt is megnehezíti a dolgomat. – Majd az út Beer-Shevába. Szélid, egy kissé kopár tájék. Az isteni fénysugár, amely talán a reneszánsz képekről vetül a vidékre, mégis mindent bevon, akár valami finom lakk.

Jeruzsálem; az arab óváros. A színek. Az Olajfák hegye. A Siratófal. Futólag föltekintek egy utcátáblára, az utcát úgy hívják: Via Dolorosa. A szefardita zsinagógában, majd a Siratófalnál hirtelen elfogott a nagy törés érzése. Egy –

más világtájakon már rég megkopott – mitikus tragédia szinte érzékelhetően eleven mementója függ itt mindenütt az arany fényű levegőben. Krisztus halálával valami rettenő törés támadt az etikai építményen, ami – ha szabad ezt mondani: – az ember lelki történelmének a tartóoszlopa. Mi ez a törés? Az apák halálra ítélték a gyermekeket. Ezt soha, senki nem heverte ki. De hogy ez valóban világese mény né váljon, ahhoz természetesen a zsidó nép egyedülálló etikai zsenialitása kellett. A büntetés, a rettentő büntetés, amit a zsidó nép örökké visel, ezzel a fordulattal valami különös tartalmat kapott. Meg lehetne húzni a vonalat Krisztustól Auschwitzig, de az ilyen misztikában egyetlen pillanatig lehet csupán elmélyedni; s akkor is csak azért, hogy észrevegyük az emberi história feneketlen mélységét, a valóságnak álcázott élet alatt zajló különös munkát, a kreativitást és a destrukciót, amely egyetlen pillanatig sem szünetel. E felfogás szerint Jézus nem az Isten fia, hanem az *apáé*. És Kafka *Az ítélet* című elbeszélése tud egyetmást erről a viszonyról...

Délután Appelfeld barátom, az író, elvisz az ortodox negyedbe. Különféle zsinagógákba nézünk be. Szombat este van, az egyik imaház zsúfolva férfiakkal, gyerekekkel. Esznek, imádkoznak, énekelnek. Nő ide nem lép be. Egy portréfestő tobzódhatna az arcokban, a szakállakban, az öltözékekben. Szagművészet nem létezik, de valami érdekeset e műfajban is elő lehetne állítani valami nosztalgikus illatkeveréket, amelyben a vanília és a poros imakönyvek szaga dominálna. Appelfeld tartózkodóan ül mellettem, egy padféle ülőhelyen, de nem titkolhatja mély séges idetartozását. Közben azonban ingujjasan, fényesre borotvált arccal s hamburgi sapkában ül közöttük, én meg fehér velencei vászonkalapomban. Néhány tekintet felénk irányul. Tagadhatatlanul szorongok egy kissé. Egy igen szép és igen mogorva arcú férfi, már fehérbe játszó koromfekete szakállal, aki többször is elment már a helyünk előtt és úgy tett, mintha észre sem venne, most egyszerre, de csaknem gorombán, lerak elénk egy-egy

pohár teát. Egyetlen szót sem szól, térül-fordul, és hirtelen két zsemlyét is a kezünkbe nyom. Ülünk, nézzük az imádkozókat, a beszélgetőket, az uzsonnázókat. Elhagyatott, elszigetelt emberek őrzik itt – nem is tudom, hogy mit. A zsidó létformára, az archaikus, a *galut*, az európai középkor zsidó létformájára talán a szekularizált zsidó állam méri majd a végső csapást. Appelfeld megmutatja harminc év előtti szobájának ablakát: itt volt bér-lő, egy ötgyermekes családnál, és közel került az ortodox létformához – talán inkább a létformához, mint a hit-hez. Így gondolom én, valójában persze nem tudhatom. Hallgatom őt, és zavarban vagyok. Félszeg riadtságot érzek ezek között az emberek között – nem inkább s nem kevésbé egyébiránt, mint általában az emberek között. Én másféle zsidó vagyok. Milyen? Semmilyen. Már régóta nem keresem sem a hazámat, sem az identitásomat. Más vagyok, mint ők, más vagyok, mint más, más vagyok, mint én. Az ortodoxok közt nem ők, hanem Appelfeld volt az én igazi élményem, az ő hűvös, mintegy idegenvezetői hangja, amely váratlanul el-elcsuklott néha, és a szemüvege is bepárásodott időnként, úgyhogy le kellett vennie és gondosan megtörölgetnie... Bajtársiasságból vizsgáztunk, és barátok lettünk; mint ahogyan Iris Murdochkal és John Baleyvel is összebarátkozunk, ezzel a Beckett valamelyik darabjából idecsöppent csodálatos, öreg párral. Együtt bolyongtunk Maszada várán, Johnny, a viselt vászonsapkája alól cirokseprűként kicsüngő hajával, kopottas öltönye alatt ujjatlan, kötött szvetterében rendíthetetlenül járta a 37 fokos hőségben izzó sziklaösvényeket, oldalán a hőségtől kissé kipirult Irisszel, aki táskájában a fürdőruhájával várta, hogy mikor ugorhat be valahol valamilyen vízbe. Mély dolgokról beszélgettünk, anélkül, hogy egyetlen szót is értettünk volna egymás beszédéből. – Aztán újra Tel-Avivban, ebben a most már ismerős, izgalmas városban. Ebéd, kávé az utcára kitett vendéglőterazon. Azután kiülök a tengerpartra, a tenger tengersizű, ma egy kissé hullámos, fehér tajtékrok rohannak felém, a ho-

rizonton egy hajó komor, fenyegető körvonalai, nem messze tőle egy virgonc vitorlás. Holnap hajnalban indulok haza, Budapesten állítólag nyolc fok van és szakad az eső. Nehéz itthagynom a napot, a tengert, az életet.

Ráírták a parancsra: „Élve nem kerülhetnek haza!” – És ahelyett hogy tisztelettel és részvétellel néztek volna ezekre az emberekre, ütni-verní kezdték őket, kegyetlenkedtek velük.

Herczeg Ferenc, egykori írófejedelem a kiadójáról (Wolfner József fiáról, Farkas Istvánról): „Farkas István édesapja halála után kénytelen volt otthagyni Párizst, ahol mint festőnek igen komoly sikerei voltak; Budapestre jött és átvette a kiadóvállalat vezetését. Bár szíve ellenére ült be a vezérigazgatói székbe, mindnyájunk meglepetésére kitűnő kiadónak bizonyult. Budapestre azonban vesztére jött: a nyilas időkben tragikus véget ért ő is, a felesége is. Ha ehhez hozzávesszük (sic!), hogy egy harmadik fitestvér fiatalon öngyilkosságot követett el, édesanyjuk pedig elmebetegintézetben halt meg, akkor meg kell állapítanunk, hogy ez alapján sorsüldözött család volt.” (Herczeg Ferenc: *Hűvösvölgy*, 176. old.) Az „igen komoly sikereken” itt az érthető, hogy Farkas István a kortárs európai festészet egyik nagy alakja; a „tragikus végen” pedig, hogy Auschwitzban meggyilkolták őt (különben a „nyilas idők” is hamisítás: Farkas Istvánt feljelentették, internálták, és 1944 júniusában, tehát a német megszállás idején ugyan, de a folytatólagos, legitim magyar kormányzás idején irányították Auschwitzba – mint a többi félmillió zsidót). Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a Wolfner-féle kiadó előszeretettel adott ki efféle közepes, de a politikai kurzus szócsövének számító hivatalos szerzőket, mint amilyen H. F. is volt – hogy miért, azt maga Herczeg ekként interpretálja: „(Wolfner József) Egyszerű lélek volt, de amellettt kereskedelmi lángész, kitűnő szimattal irodalmi művek értékelése közben. Mindig eltalálta, mi kell a közönségnek. Könyvei és folyóiratai olvasóit az akkor még hatalmas keresztény

középosztály köreiből toborozta. Bár maga zsidó volt, a keresztény íróknak határozott elsőbbséget adott a zsidók fölött.” (*Húvösvölgy*, 175. old.) Ha a szerző – Herczeg Ferenc – nem volna ennyire szánalmas, e gyilkosan ostoba dicséretből kiolvasható lenne az egész úgynevezett magyar végzet, amit másképpen inkább a társadalmi szolidaritás gyökeres hiányának kellene nevezni. Hová lett ez az asszimiláns zsidó felső középosztály, amely oly stréber igyekezettel szolgálta a saját megsemmisítését? Wolfner még ágyban halt meg, de leszármazottait üldözték vagy kiirtották, fia, Farkas István csodálatos festményeit később a magyar „proletárállam” kultúréletéből száműzték, mint ahogyan végül Herczeg Ferencet is elnémította az úgynevezett szocialista kultúrpolitika. A totalitarizmusok igazságtevése, mint egy megállás nélkül forgó húsdaráló, szakadatlanul üzemel. Mindenesetre Herczeg Ferencnek, az úgynevezett magyar keresztény középosztály e reprezentatív alakjának szemforgató kedélyessége a magyarországi zsidóirtást illetően példaszzerű lehetne az utókor – vagyis a jelen – számára: példát mutat ugyanis a bugris antiszemitáknak, hogyan kell fehér kesztyűben és eltartott kisujjal Auschwitzhoz nyúlni...

Nagy dolgokat nagyszabású módon csak nagy korokban élnek át; ám egy kor éppen attól nagy, hogynagy stílusban élnek meg.

A „modern” nem fiatal-, hanem öregkori stílus. Nem kezdet tehát, hanem végkifejlet. Példa, mondjuk, Duchamp, aki a tökéletes portrétól eljutott a tökéletes absztrakcióig, majd – utolsó előtti képével – a szintézisig. A művészet ebben a tekintetben olyan, akár az embrió: mielőtt világra jön, át kell mennie az eddig létezett valamennyi fejlődési formán.

Az olyanféle vízióknak, nagy ráeszméléseknek és belső élményeknek, amilyenekben még négy-öt éve is részesültem, úgy látszik, befellegzett; márpedig ha a lelki élet helyét az ész veszi át, megkezdődik az a hanyatlás, aminek végül az ész is az áldozatául esik.

Semmi sem tökéletes, maga a tökéletesség már csak azért sem, mert megvalósítása csakis tökéletlen eszközökkel képzelhető el.

Melankólia az ablaknál: szőrös, retkes manókat látok nyüzsgöni az utcán, akik, mint mérges gombák, kikelnek a földből s kártevőkként mozognak, zsákmányra lesve, öntörvényűen, érthetetlenül, egy idegen planéta vegetációja- s faunájaként.

Hajnalban könnyű anginás roham: testi okokból elhagy a lélek.

Most eszembe jutnak az idei tavasz apokaliptikus esőzései. Az a bizonyos pont Velence és Milánó közt a sztrádán, ahol naponta úgy várt minket a felhőszakadás, akár egy végzetes randevú. A vízözön a klagenfurti gyűrűben, a bibliai déli sötétség, az eső mosta szélvédő üveg mögött M. hitetlenkedő és koncentráló arca, amelyen fel-felfénylik az előttünk dinoszauruszként magasodó kamion vörös féklámpája. A már nem is záporként, de összefüggő kötegekben lehulló víztömeg a ködös éjszaka mozdulatlan levegőjében Nickelsdorfnál, ahol az osztrák határőr kiparancsolt bennünket autónkból a csapkodó áradatba, mert M. néhány méterrel túlhajtott a határórbódén. A csizmája sarkán előre-hátra himbálózva rikácsolt a bódé fedele alatt, s elállta az utunkat, hogy minél tovább verjen bennünket a szabad ég alatt az eső. Aztán - vagy előzőleg még? -, ahogyan a bázeli villamos után rohanok, nyakamnál a ruhámba csurog az eső, a cipőmben cuppog a víz. A lenyűgözően gazdag bázeli kép- és szobortár; a színház előtt a tavi mobil, a kataton vagy mániás pszichotikus módon izgó-mozgó, vizet fújó, vizet nyelő, vizet merő, vizet öntő, vízben forgó szerkezeteknek ez a lesújtó látványa; a Rajnára nyíló étterem, az ügyesen leplezett hedonizmus, a fenyegető gazdagság. Ez a gazdagság - s ez lépten-nyomon nyilvánvaló - meg fogja védeni magát. A köröttem lökdösődő tarka-barka emberzagyvalék fogja megvédeni, amely csakis ezen a módon részesülhet e gazdagság hullajtót-

ta morzsákból, e mindenfelől idesereglett nomádok, akiknek jelenléte az elegánsan visszafogott város mélyén, akár csillogó víztükör alatt az algáké, mindenütt érzékelhető. Kezem ügyében Cioran egy Dieter Schlezáknak címzett levele: „A Nyugat számára elkerülhetetlen a nap - írja -, amikor vendégmunkásai fognak uralkodni rajta. A jövő mindig a rabszolgáké és a bevándorlóké...” Egész Nyugat-Európa a védekezésre rendezkedett be, élén keletre tolt csendőreivel, az osztrákokkal. De föl sem merül a kérdés, hogy a pénzükön kívül valójában mit is védelmeznek (netalán a nyugati kultúrát, amely régóta nem létezik már?), s a védekezés módja, pontosabban a módszerei, több kárt okoznak a nyugati demokrácia maradványainak, mint amennyire hatásos védelmet nyújtanak. Nyugat-Európa klausztrófóbiás rettegése újjászüli Hitler Adolfot, az alsóbbrendűek felsőbbrendűségi paranoiáját. A pénz és a hatalom birtokosai ismét beleegyeznek majd a társadalom teljes lezüllesztésébe, csak hogy mentse, ami menthető, s végül újabb totalitarizmus, újabb társadalmi katasztrófák árán menekülhetnek csak; de miféle menekülés, miféle totalitarizmus lesz az? Ki mondhatja majd, hogy e fenyegető ideológiák bármiféle eszmeiséggel rendelkeznek, bármivel, ami még nincs kipróbálva, ami még ne bukott volna meg? Felrémlik a solothurni (ezúttal száraz és langyos) éjszaka, a véletlen találkozás a svájci íróval, Peter B.-vel; elvitt egy meseterecskén álló mesekocsmába, és e hét törpének való mesekörnyezetben, a kapatosságtól egy kissé elferdült szájjal, rémült szemekkel fejtegette, hogyhamarosan győzni fog és mindenütt eluralkodik a fasiszmus, amely ezúttal nem Németországból fog kiindulni... Legalább fél óra hosszat beszélt így, mélyen elkeseredve, és teljes egészében osztottam a véleményét. Aztán nagyot sétáltunk, négy összeverődött, kóbor irodalmár az enyhe éjszakában, Solothurn valószínűtlen kulisszái közt, ami a svájci író végképp felzaklatta: ezeknek a középkori és barokk és rokokó házacskáknak a homlokzata mögött senki sem lakik - magyarázta -, mert ezek a lakások

megfizethetetlenek, mindegyikben irodák, bankok, multi-milliomos cégek képviselői tanyáznak... Az volt az érzésem, hogy a világ már belerokkant a hazugságba, most már csupán a kegyelemdőfést várja, amit azonban az utolsó pillanatban, hatalmas csúszópénzek általi vesztegetéssel és valami zavaros hadonászással kísért halandzsa segítségével, mindig újabb és újabb haladéokra, minduntalan elodáz. De ha egyszer, csak egyetlen egyszer nem tud már fizetni...

K., az író, a következőket mondja: „Hogy miből indultam ki? Nem tudom. Létezésünk olyan súlyos tény, amivel nem csak hogy nem akarunk, de azt hiszem, nem is lehetséges szembenéznünk. Hol tisztelettel, hol nevetve, hol megrendülten, sőt, bevallom, hébe-hóba némi értetlenkedéssel csodálom tudatlanságunkat, törekenységünket, esendőségünket és felfoghatatlan bátorságunkat (vagy tehetetlenségünket?), hogy egyáltalában élni merészelünk...”

Némi gondolkodás után hozzátette: „Az életem, az úgynevezett »pályám« mindig csak úgy működött, azaz úgy volt csak mozgásba hozható, hogy valaki másnak tételeztem magam, mint aki vagyok (noha persze nem tudom, hogy ki vagyok - s a »noha« helyett itt inkább egy *mert* állhatna). Soha nem lehettem egy és azonos a helyzetemmel, a való életemmel - s itt megint nagy kérdőjel teendő a »való« szó után, mert hiszen az, hogy másnak tételeztem magam, tehát a fantáziám, a kreativitásom is »való« volt, »valóbb« a valónál, hiszen végül is valóságot teremtett.”

Itt megint szünet következett, mielőtt így fejezte volna be: „Igen, a szabadságvágyam sokszor erősebbnek bizonyult az úgynevezett realitásnál, s hogy végül felülkerekedett rajta, ez nagyrészt persze szerencsére vall, de majdnem ugyanennyire a realitás természetére is: úgy látszik, hogy az olyan energiák, mint a szabadságvágy, nem kevésbé reáliák, mint a velük szemben álló teljes valóságvilág.”

Most elhallgatott, és láthatóan annyira eltelt azzal, amit a mondókája elején a „létezése súlyos tényének” nevezett, hogy ezúttal nem akartam őt ellentmondásokkal háborgatni (holott tartogatok jónéhányat).

» Egyetlen napon meg lehet élni a pokol rettenetét; az időből bőven futja rá” (Wittgenstein).

Én fél óra alatt éltem meg.

És A., szegény feleségem?

Ültünk az úgynevezett „CT-labor” előterében. Augusztus elseje volt, rettentő hőség. Órákig vártunk, s e rendkívüli helyen, ahol a vastag levegőben úgyszólván tapintható volt a balsejtelem, a testem és a lelkem teljes erőfeszítésével igyekeztem létrehozni és fenntartani valami hétköznapiságot, valami megnyugtató banalitást.

Miután behívták őt a koponya-átvilágításra, az ítéletre tán tíz percet sem kellett várni.

Egy gyanús mellékszobában, valami papírlap fölé hajolva, egy fiatal, szemüveges, szőke orvos rettentő dolgokat közölt velem, sietve, tárgyilagosan, megfellebbezhetetlenül.

Hazatámolyogtam, hogy összeszedjem mindazt, amire egy emberi lénynek a végső földi útján szüksége van: hálóing, fogkefe, papucs...

Ezekben a hetekben szakadatlanul jegyzeteket írok a tényekről, amelyek közt élek, s e jegyzetek semmiben sem hasonlítanak a tényekre, amelyek közt élek.

Sosem fogom megtudni, hogyan élem át e rettenetet, A. haldoklását, mint ahogyan – végső soron – magamról sem tudhatok meg semmi igazán lényegeset. Jelenem máris az emlékeimnek szánt idő: jövő, amelyben ítélkezni kell majd e jelenlegi jelenem fölött, tehát minden gondolatomban, minden tettemben, mint alattomos méreg, beszívárog nyilván valami álnok hamisítás. Amit így is regisztrálnom kell: az élő percenként elkövetett árulása, az önfenntartás jólismert és kiheverhetetlen gyalázata. Előbb-utóbb az em-

ber abban a helyzetben találja magát, hogy élethalálharcot folytat a fennmaradásáért, amit a haldokló káosza elnyeléssel fenyeget. Először értesülünk szerettünk halálos betegségéről, azután elfogadjuk gondolatát, később beletörődünk, és őt magát a szakemberek kezére adjuk. Egy bizonyos értelemben gyilkossá leszünk, s ezt a sorsot csak kevesen tudják elkerülni, talán a magányosak, az egyedülállók. De azoknak is volt talán egyszer apjuk vagy anyjuk, aki a kukásfödél alól szólt hozzájuk. Meg kell jegyezni, hogy ilyen helyzeteket, melyek ilyen gyakorlatot, s e gyakorlat folytán ilyen gondolatokat szülnek, a modern létforma állít elő. A halál - pontosabban a meghalás - régen is probléma volt, de, mondhatni, természetes probléma. A modern helyzetek valahogy mindig Auschwitzra rímelnek; Auschwitz valahogyan mindig előáll a modern helyzetből.

Egy napon felismerem majd, hogy ez a halál egyúttal az én halálom kezdete is lesz. Átvágok egy utcán, egy, inkább a külső Ferencváros tájképébe illő utcán, amely azonban történetesen mégis az Opera környékére esik, s az Andrassy utat köti össze a Király utcával: a Vasváry Pál utcán - és egy roskadt, málladozó, mondhatni az elhanyagolt aggkor minden sebéből vérző ház előtt egyszerre feltolul az idő, a kezdetek... Ennek a háznak az egyik első emeleti lakásából nyílt az a bizonyos „módfelett bájtalan albérlet, melyet a függőfolyosón lévő jéghideg illemhely tett különösen emlékezetessé” - ahogy harmincnyolc évvel később, azaz négy évvel ezelőtt, *Az angol lobogó* című elbeszélésemben leírtam. Tél volt, 1953-54 kegyetlen tele. Hogyan jellemezhetném az akkori életünket, az általános hiteltelenség e hangulatát, állapotát? A valóság teljes hiányát, vagy, ha jobban tetszik, a valószerűtlenségét? Megismerkedésünk 1953. szeptember 14-e nyári estéjén egy eszpresszóban, majd az együtt töltött éjszaka az - akkor éppen Logodi utcai - albérletemben... Én huszonnégy éves voltam, ő harminchárom. Én náci koncentrációs táborokból jöttem, egyenesen az *Endlösung*ből, majd a kemény „öt-

venes évek” vigasztalan mélyeiből – s mindez, bár akkor még semmi jele sem mutatkozott, inkább inspiratív, semmint megsemmisítő módon hatott rám. Ő is a háborúból jött, menekülteként, a családját kiirtották, a családi vagyont – örökségét – széthordták, újra kezdte, a férjét a kirakatok kezdetén lecsukták, pénzét, ingóságait elkobozták, újra kezdte, végül őt magát is letartóztatták, egy éven át börtönök és internáló táborok foglya volt, s mindez ön-maga ellen fordította, megtörte a saját választásaiba vetett bizalmát. Minden választása, így én is, és legkivált én, önbüntetés volt egy misztikus vétségért, amit sohasem követett el. Mintegy a börtönéletünket folytattuk mind a ketten, s most már ketten együtt, mert kizárólag a börtönöket ismertük, és kizárólag a börtönlétben voltunk otthon. Úgy találtunk egymásra, ahogyan a börtönökben felismerik egymást az emberek: kapcsolatunk börtönszolidaritás volt, ez a kemény próbákat kiállni kész és jövőtlen egymásrautaltság. De hát ez leírás csupán, megfogalmazás, értelmezés, és az értelmezés szükségképpen mindig egy harmadik dimenzióknak szánt tájkép: mindig hiányozni fog belőle a kimondhatatlan titok, két ember mindenki másétól különböző saját, *zárt* világa. Egyszerre ráérezmelek, hogy ez a világ többé nem létezik, legföljebb emlékeim vannak róla. Ezek az emlékek azonban már csupán az én emlékeim, igazolásukat, megerősítésüket, *második dimenziójukat* immár hasztalan keresném: talán nem is volt igaz, hogy éltem, talán nem is volt igaz semmi. Elment, és magával vitte életem nagyobbik darabját, az időt, amelyben az alkotás elkezdődött és beteljesedett, s azt, amelyben boldogtalan házasságban élve, oly nagyon szerettük egymást. Olyan volt a szeretetünk, akár egy nevető arccal és kitért karokkal rohanó süketnéma gyermek, akinek lassanként sírásra görbül a szája, mert senki sem érti őt, és mert nem találja a futása célját. Felismerem és szinte beleszédülök ebbe a bizonyosságba, hogy a múlt egyetlen pillanat alatt ténylegesen átváltozhat azzá, aminek hívják: múlttá, réges-régi dolgok, élmények, hangok

és képek elhagyatott tárává, amelyek már teljesen elszakadtak eleven forrásaiktól, az élettől, amely egykor létrehozta és egy ideig épségben őrizgette őket. Lehullott rólam a történetem: hirtelen egyensúlyzavar fog el, mint aki eltévedt, s a múlt és a jövő között kifelé csúszik az időből. Később feltápáskodom majd ebből az összeomlásból, és követni fogom az állhatatos szolngatást, a hangot, amely e szürke köd mögül, ami most körülvesz, újra élni hív. E pillanatban azonban, mit sem tudva, mit sem értve, mintegy az élet és a halál küszöbén állok, testtel előre, a halál felé, a fejem még visszafordul az élet irányába, a lábam habozón lépésre emelve. Merre indul? Mindegy, mert aki lépni fog, az nem én leszek már, hanem valaki más...